

- I. K.** I. Solon adótörvényéről. *Telley Ivantól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. *Telley Ivantól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tarkányi J. Bélától.* 40 f. — IV. A Nibelungéneket költkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferenczről.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Arminról.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVII. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szenesi Molnár Albert 1574—1633. *Toldy Ferenczről.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Samueltól.* 40 f. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratái- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. K.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezeti négy Corvin-sodexről. *Matray Gábor* l. tagtól. 20 f. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmi szók érthetőségéhez. *Finyai Henrik* l. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a létszigeti görög népi nyelv. *Telley Ivan* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Éthikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint etikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második köztés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII. és XVIII. századbeli párluzumókkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sómi magánhangzók és megjelölésük módjairól. *Gr. Kun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Aron* l. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szencsényi Sándor* l. tagtól. 60 f. — XI. A deszterekről. *Szilády Aron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi Jozseftól.* 20 f. (1869—1872.)
- III. K.** I. Commentator commentatus. Tárlozatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Samuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Csérei János Bercsei Akos fejedelemléhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitúitz Lajos felett. *Szabó Imre* l. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel Sózsef felett. *Finyai Henrik* l. tagtól. 20 f. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar összehasonlító árja nyelvtudományok mielőtt hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól. 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 f. — V. szám. Jelentés a m. A. Akadémia könyvtára számára kéltől hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldsiher Ignác*ról. 40 f. — VI. szám. Jelentés-k: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunyfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philológok és tanfélék 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz Jozsef* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókrol. *Pogarysi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az íkes-es igékről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. K.** I. szám. Nyelvészeti tanulmányok a magyar népnél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palnologia ügyében. *Brassai Samuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangszelyről a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Hallaai Mór* r. tagtól. 20 f.

MELYIK NYELVJÁRÁSBÓL

VALÓK

A MAGYAR NYELV RÉGI NÉMET

JÖVEVÉNYSZAVAI?

IRTA

MELICH JÁNOS.

OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEMIA I. OSZTÁLYÁNAK 1899 DECEMBER 4-ÉN
TARTOTT ÜLÉSÉN.

(A KÖZÉPPRANK NYELVJÁRÁS TÉRKÉPÉVEL.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1900.

Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1899. december 4-dikén tartott ülésén.)

Az innsbrucki Wagner-féle könyvnyomtatónál a következő ezimű munkám hagyja el a sajtót: „Deutsche Ortsnamen und lehnwörter des ungarischen sprachschatzes”.*) A munkát Lumtzer Viktor barátommal együtt irtam; korai halála azonban meggátolta abban, hogy a terjedelmes tárgy feldolgozásában velem testvériesen megosztozzék. Az a kevés azonban, a mit közös dolgozatunkba irt, párosulva azzal, a mit a Paul-Braune-féle Beiträge-kben (XIX. XXI. köt.) közölt, maradandó emlékei alapos képzettségének, szorgalmának. Az ő kutatásai néhány becses adattal járultak a szepesi és az erdélyi szászok közti nyelvi viszony tisztázásához (lásd Korrespondenzblatt XIX. Keintzel és Scheiner polemiáját); az ő kutatásai nélkül mi se tudtunk volna oly határozott feleletet adni arra a kérdésre, melyik nyelvjárás hát az, a honnan nyelvünk régi német jövevényeit vettük. Mert csakis akkor emeltük a nyelvi kutatást a maga megfelelő kulturhistoriai magaslatára, ha pontosan meg tudtuk vonni a határt, meg tudtuk jelölni az átadót, a kitől és a honnan kölcsön vettünk. Az ilyen megvilágítás aztán kétszeres becsű; annyira-mennyire megpillanthatjuk mellette, mije van az átadónak s mire volt szüksége az átvevőnek. Természetes, nem minden szó bír kulturhistoriai értékkel, de a fogalomkörök szerint csoportosított egynyelvi átvételek a legbecsesebb kulturhistoriai adatok közé tartoznak.

*) Vö. Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Oesterreichs und seiner Kronländer, Bd. VI. Innsbruck 1900.

A kérdés, a melyre a következő sorok feladata keresni a feleletet, érintve volt már nyelvészeti irodalmunkban. Szinnyei József „Középkori nyelvemlékeink olvasása” című értekezésében részletesen foglalkozott a régi nyelvemlékek *o : a, u : o* írásával s meggyőződése szerint kétségtelenül be is bizonyította, hogy az árpád-kori magyar nyelv rövid hangzójáról vallott elmélet, a mennyiben e vocalismusnak védői érveiket csakis az *o : a, u : o* írásra alapították, teljesen ingovány talajon épült. Hogy mennyire nem lehet az ilyes hangjelölésekből egyszersmind a hangok fonetikai értékére következtetni, azt egy jeles példán szemmel láthatólag bebizonyította Vondrák. Vondrák a „Freisingeni töredékek” újból való kiadásánál szépen bebizonyítja, hogy a II. számú emlék írója bajor ember volt, *u-t* írt az ószlov.*) *o* helyén s *o-t* az *a* helyén (v. ö. Vondrák Fria. pam. 29; a Freis. töredékeknek vallomását az ófn. spiránsok fonetikai értékére lásd Braune: Beiträge I. 527—534). Szinnyei is részletesen tárgyalja e magyar oklevélbeli *u : o, o : a* jelöléseket s fonetikai értékük megállapításánál fontos bizonyítékot lát a mi közös munkánk azon eredményében, hogy a magy. nyelv régi német elemei, a mennyiben a kfn. újf. -ben *u*-val vannak meg, nem felnémet, hanem középnémet átvételek. Szinnyeinék nem lehetett ezéjla se az, hogy a többi középnémetnyelvi bizonyítékot is felsorolja, se pedig az, hogy pontosabban meghatározza, melyik középnémet nyelvjárás lehetett a legrégebb átadó. A Szinnyei értekezésében kimondott eredmény nem ment át teljesen a nyelvészek egész táborába; egy nem rég megjelent nyelvészeti munkában a többek között pl. azt olvasom, hogy a magyar nyelv legrégebb német jövevényeit a középfelnémet nyelvből (helyesen t. i.: korszakban) vette. Ez állítás azonban menthető azzal, hogy Grimm-Weinhold alapján a középfelnémetet mint irodalmi nyelvet felsőnémet és középnémet ágra osztják s Weinhold a kettőnek — érthető okokból: t. i. közös irodalmi nyelv fejlődése alapján — együtt tárgyalja a történetét (Mhd. gr.).

Dolgozatomat úgy osztottam be, hogy [az egyik részben a hangtani bizonyítékokat csoportosítsam, a másik részben pedig a magyarországi német helynevekről szólókat. A hangtani részben mindig a legrégebb adatokból vagy általános, közmagyar

*) Ószlovén alatt a mai szlovén régebbi nyelvállapotát értem.

szavakból indulok ki s más újabb, részben csak tájnyelvi szavak hangtani vallomását csakis egy-egy régebb jelenség még jobban való megerősítése ezéjlaból veszem tekintetbe. A hol forrást nem idézek, ott mindig német könyvem megfelelő szavának adatait közlöm.

A hangtani rész tárgyalásánál eltérek attól a szokásos eljárástól, hogy először a vocalismust, s csak azután a consonantismust tárgyaljam. A consonantismus biztosabb alapot ad a jelen esetben a vocalismus tárgyalásához s azért vele kezdem meg vizsgálódásaimat.

I. Hangtan.

A) Consonansok.

I. Labiálisok.

A mi kérdésünk szempontjából legbecsesebb, mert egyúttal a legtanulságosabb is, mikép viselkednek jövevényyszavaink a labiális tenuis germ. *p*, és a labiális media germ. *b*-vel szemben.

I. §. Szóvégén *p-t* találunk a magyarban a feln. *pf* helyén a *csap, csapolni, csaplár* szóban. A *csap* szó megvan a Besztercezi (ductile e h a p), s meg a Schlägli szójegyzékben is (ductile chap). A NySz. bőven tanúskodik mind régiségéről, mind pedig nagy elterjedéséről. Ha már most a *csap, csapol, csaplár-t* összehasonlítjuk eredetijével a kfn. *zapfe*, ófn. *zapfo* (v. ö. fríz *táp*, aln. *tap*, ang. sz. *tappa*, ang. *tap*, óéjsz. *tappe* Kluge) szóval, azt fogjuk látni, hogy a magy. szóban megmaradt az a germ. *p*, a mely a felnémet nyelvjárásokban — itt geminatio esetében — *pf*-fé lett. Ha már most összehasonlítjuk, hogy hol mondanak ma vagy mondtak a XI., XII. században a germ. *p* helyén geminatio esetén *p, pp*-et, azt fogjuk találni, hogy *p-t* mondanak a közép s részben a rajnai frank nyelvjárások (Petz 68, 69). A frankfurti nyelvből 1417, 1419, 1444, 1461-ben is *zappen-t* mondtak (Wuel. 42); az erdélyi szászok 1504-ben is *czappen-t* ismertek (K. 18), ma is *tsapm* (beszt. sz. Ar. 26: 141) alak a járatos. — A hazai német nyelvjárások közül az erdélyi szászban (Schein. §. 29, Kisch 46, Ar. 26: 202), a szepesi szászban (leibiczi nyelvj. Lumtz. §. 110), a verbászi nyelvjárásban (Schmidt §. 79. 6) a geminatio esetén *p-t* és nem *pf*-et mondanak. —

A középfrank nyelvjárásban *p*-et mondanak ma is (tehát *verzappe zabbe* K. 24) a kfn. újfn. *pf* helyén.

A *csap* szóhoz tartozik, mert benne hasonló a hangtani helyzet, a hétfalusi *cóp*: hajfonadék (MTsz.; erd. szász *zöp* K. 24, besz. sz. *tsöp* Ar. 1:3:54; 26:204; szep. sz. *tsop* Lumtz. §. 110, újfn. *zopf*); ugyancsak ide való a meglehetősen elterjedt *sop*, *sóp*: fűskamra, szénapadlás stb. (MTsz.), melynek megfelelői besz. sz. *söpm* (Ar. 26:203 leib. sz. *söpm*, feln. *schopf* (schoppen alak kném. eredetű, Kluge). — A magyarban *copf*-ot, *sneffet*, *snepfet* mondunk a felnémet eredetű szavakban; mért mondunk csak a *csap*, *csaplár*, *csapolni*, *cóp*, *sóp*-ban *p*-t? Egyszerűen azért, mert ezek más nyelvjárásból valók.

2. §. Germ. *p* *m* után megmaradt a magyarban is; itt csakis a szó végén levő *mp*-t vesszük; ide való példák: 1. *komp*. A szó régisége mellett küzd első sorban jelentése (v. ö. Lum. Nyközl. 27:472), s másodsorban *o* < *u*-ja. A NySz. uránylag kései adatokból ismeri. Német megfelelői kfn. *kumpf*, újfn. *kumpf*, aln. *kump* (Kluge), besz. sz. *k'omp* (Kisch 24), *komp* (Ar. 26:161, 204), ww. eifl. *komp* (Kisch 24), szep. sz. leib. *komp* (Lumtz. §. 62). Ugyanebből a szóból való a 2. *komplár*, *komplárkodom*, *komplárság* (NySz. Gyöngy. szót.), a melyre v. ö. az 1470-ből való erd. sz. *kumpel* adatot (K. 18). 3. *kolomp* (kolompol, kolompoz NySz.), baj.-osztr. *klampfe*; (a feln. *klampe* átvétel az alnémetből v. ö. Kluge, klampern: tönen Schmeller). 4. *zsémb*, *sémb* (sémbeles, zsémbeledik, zsémbes; simbes, simbeledik NySz.). Nagy és kiterjedt használatu volt a nyelvtörténetben a *zsémb* szónak; a szót még egyszer felnémet forrásból átvettük *s i m f e l*, *s i n f e l* alakban. Megfelelői kfn. újfn. *schimpf*, aln. *schimp* (Kluge). A frankfurti nyelvjárásban 1355-ből mutatható ki egy *s ch y m p* alak (Wuel. 42, kv. *schimp* Weinh. mhd. gr. §. 155), Lexer ismer a régiségből középném. *schemph* alakot is (Mhdwb.), siegfolyómenti *schemberlich* (H. 27 és vö. §. 32). A szó jelentése is fontos bizonyíték (Kluge). — 5. Azt lehet mondani, hogy közmagyar a *lomp*, *lompos* (NySz.), *lombos* szó is; a kései kfn. *lumpe* (Lexer Mhdwb.), újfn. *lumpen* (Kluge) alnémet átvevés, v. ö. *lomp*, *lomperd* (Kluge). A hazai közép. nyelvjárások közül megvan a szó a szep. leib.-ban *lomp*, *lompeš* alakban. — A régiség adatai közül ide való még a 6. *stomb*-sáfár (NySz.)-beli *stomb*, a mely egy a Páriz Pápai-féle *stomb*-bal. A nagybánya-

zatnai *stomp* (érez-zúzó MTsz.) egy ezekkel a szavakkal; valamennyi az ófn. kfn. *stampf*, aln. *stampen* származéka.

Még egy tájszóról kell megemlékezni s ez a tor. *zsomp*: a bánya mélyében összegyűlt víztöcse (Jankó: Torda-Ar. Tor. 173, 203); megfelelői kfn. újfn. *sumpf*, besz. szász *zomp* (Ar. 26:164), leib. szep. sz. *zomp*, *somp* (Lum. §. 110, vö. t. *zomp*, cs. *zompa* Matz.).

Az *m* utáni *p*-t se változtatta vissza a magyar a feln. *pf*-ből; hiszen a magyar hűséges megőrző; a hogy kapja, úgy őrizi is a szót, bizonyíték rá pl. a *Stomfa* (ném. Stampfen) helynév is. A dolog itt is csak úgy érthető meg, ha felteszszük, hogy a magyar olyan dialektusból vett, a hol a hangmozdítás *m* után nem történt meg. A hazai nyelvjárások közül ilyenek az erd. szászok most és a multban (K. 18, 24; Schein. §. 29. Kisch 46, Ar. 26:202), a leib. szep. szász (Lumtz. §. 110), a verbászi (Schmidt §. 79. 5); a középnémet nyelvjárások közül ilyen a középfrank és a rajnai frank (Petz. 68, 69). *Mp* helyett *mb*-et találtunk a *zsémb*, *lombos*, *stomb* szavakban; v. ö. hogy a siegfolyómenti (Rajnába Bonn táján beszakadó folyócska) középfrank nyelvben *komb* van a *komp* helyett, *stomb*: *stomp* helyett (K. 25), *schemberlich* a *zsémbes* (H. 77.).

3. §. A mit a szóvégi *mp* csoportnál tapasztaltunk, ugyanazt látjuk a szóközépi *mp*, kfn. újfn. *mpf*-nél (a mennyiben nem aln. kölesönvétellel van dolgunk); ide tartoznak: 1. *komplár* (komplárkodom, komplárság NySz. Gyöngy. szót.; a nyelvekbeli adatokat lásd a §. 2. *komp*, *komplár* alatt). A szónak első jelentése 'verkäufer, weinschank', *komplárkodik* wuchern, handeln; negotiari.— Grimm (d. Wb.) szerint a *kumpf* egy rajna vidéki mértéknek a neve is (v. ö. ang. sz. *cumb* getreidemass); ebből a *kumpf* (= magy. *komp* v. ö. §. 2. és 37) szóból alakult egy *k'umpfen* ige, melynek iteratívuma kném. *kompeln*. Ennek az igének *kompele*re származékából való a magy. *komplár* (v. ö. esaplár); 2. *kolompár* (blechschmied NySz.). Megfelelői kfn. *klampfer* (Lexer Mhdwb.) v. ö. kfn. *klampferu* (u. o.). A salzburgi nyelvben *klampferer* mellett *klamperer* is járja (Schmeller I:1330), de különben az osztr. baj. a blechschmied-et klempner-nek hívja. — A *kolompár* szó a tötság közt vezetéknévül is szolgál. 3. *stömpöly*, *stempely* (NySz.). A MTsz. adatai világosan bizonyítják, hogy a szó most (valószínű a multban is) csakis Erdélyben járatos; a szó a felném.-be először

csak az újfelnémet korszakban került (v. ö. Kluge) és itt is főleg bányászati kifejezés (l. munkám e helyét). Jelentése és hangalakja alapján kétségtelen középnémet jövevény, és az erd. szász *stimpel* (Ar. 26:149), szep. sz. *stempel* (Schröer Laute) átvétele (v. ö. kfn. *stempfel* Lexer Mhdwb.). — Inkább csak nyelvtörténet-tájnyelvi adat számba megy a régi *rempel* (viertel, folyadékok mértéke NySz.); ma is csak az éjszaki vármegyékben ismerik (*römpöj*, *römpöl*, *römpöly*, *rempely* MTsz.) s félnesszely a jelentése. Eredetijé a szep. szász *rimpl*, *rempel*, a mely származéka szep. sz. *romp* (Lum. §. 110), besz. szász *romp* (Kisch 24, 46. Ar. 26:162; erd. szász [1401-ből] *rumpp*, [1531] *rumpe*: getreidemass K. 18), kfn. *rumph* (Lexer Mhdwb.) szónak.

Van még néhány idetartozó szó (*trampeli*, *himpeller*, *gimpli*, *czempel*, *kämpöl*, *körömpö*, *stempli*, *stamparli*; *csempe*?), a melyek azonban újabb eredetűek nyelvünkben s mind az osztrák dialektusban is mint kn. jövevények élnek; valószínű tehát, hogy innen kerültek.

4. §. Germán *p* szóközépi *r* után a középfrank nyelvjárásnak csakis az éjszaki, az alnémet felé eső részében marad meg; az erdélyi szász nyelvjárás ma ezt a *p*-et hangmozdítás útján *f*-nek mondja; ebben is tehát hasonlít a déli középfrankhoz (v. ö. K. 25. Korr. 8:27. Ar. 26:204. Schein. §. 29); a szepesi szászban szintén *f*-é lett e *p* (Lumt. §. 110). De ez nem lehetett így a XIII., XIV., XV. században. A szep. szász nyelv ismer egy olyan szót, a hol *p*-t találunk s ez a *tirpl* (Lumt. §. 110. jegyzet; Ar. I:3:66: *dürpel*); a magy. *Korpona*: régi *Karppen*,*) ma *Karpfen* (K. 44) szintén ide tartozik. Az erd. szászban a — *dorf* mellett 1309-ben — *dorp* is előfordul (K. 18). — A mi szavaink közül germ. *rp*-t mutat a *szörpöl*; Calepinus *szörböl*-nek írja (NySz.), a MTsz. szerint, *szörpöl*, *szörböl*, *szürböl*, *szürpöl*, *zürböl* alakokban járatos (az *rb*-re v. ö. siegfolyómenti *scharb*: *scharf*, H. 80; lásd §. 36. 42). — Az osztr. baj. *sürfen*, *sürpfen* (*schlürfen* Schm. II:325) a magyarban *surfol* alakban van meg (MTsz.). A *szörpöl* tehát okvetlenül olyan nyelvjárásból való, a hol *rp*-t mondanak. Érdekes, hogy az erd. szász dialektusok épen a *schlurfen* szóban még ma is (*slurpen*) *rp*-et mondanak (v. ö. Kisch 46, 50. Ar. 26:204: *slurpm* nll. *slurpm*). —

*) Költől nem messze kfrank területen ma is van egy *Kerpen* helység.

A germ. *rb* (erd. szász, moselfrank *rf*) és a germán *rp* (erd. sz. moselfr. *rf* lásd Kisch 50) az erd. szászban *rf*-fé lett; germ. *rb*-re pelda a tájnyelvi *garf*, v. ö. §. 8.

5. §. Szóközépi kettős germ. *pp*, vagy *p*, újf. *pf* a magyarban *p*-vel van meg. Ide való példa: 1. *koporsály*, újf. *kupferschale* (NySz. *kupfersálna*, v. ö. bányászna NySz. tót eredetű). — Egy 1494-ből való adat szerint az erd. szászban *kupper*-t is mondtak (K. 18), ma azonban *koför* (klat. *cuper*, kaln. *coper* Kisch 46) a szabályos megfelelő épügy, mint a moselfrankban, trieriben (*koffer* Kisch 47). — A frankfurti nyelvjárásban: a XIV., XV. században a szó még *p*-és alakokkal van meg; Wuel-nél 1396., 1428-ből *kopper*-t, 1401-ből *kopperschmidt*-et olvasunk (Wuel. 42). — 2. *píp* (NySz.), *pípic*, *pép* (MTsz.): a szárnyas állat nyelvén szomjúságtól támadt bőrkeményedésnek a neve. A szep. meg az erd. szászban ennek *pīps*, *pīpts* (Kisch 45), *pips* az alakja; v. ö. kfn. *phiphiz* (*hartes zungenspitzhäutlein beim geflügel* Lexer Mhdwb.). 3. *köppöly*, *köppölgöz* (NySz.); v. ö. kfn. *köpfen*, *kopfen*: *ventosare*, *kopfein*: *schröpfen* (Lexer Mhdwb.), *köpfeln* (Grimm) a *kopf* szótól (*schröpfkopf*, kném. *kop*, aln. *kopp* stb. Grimm 5:1746). Etymologiailag ide tartoznak a *káf*, népnyelvi *kofa* (viztartó fakanna), a *kupa* és a *kapu* szó (NySz.).

Jegyzet. Itt kell megemlítenem a magy. *zsufa*, *suffa*-t (leves NySz.), a mely germ. *p* helyén *f*-et mutat (v. ö. ófn. *sūfa*, kfn. *sūfe*: *suppe* Lex. Mhdwb.). A szóban csak a kfn. *ū* helyén álló rövid *u* árulja el a középfrank eredetet (v. ö. *suffe* K. 34) s ezért részletesebb tárgyalása az ófn. hosszú *ū* alá való (v. ö. §. 49). A felnémet *suppe* (< v. ö. magy. *supás* őrmester) kném. átvétel (Kluge).

Az itt felsorolt szavakon kívül idevalók még: *capa*-pohár, *kröpli*, *cappolódik*, *capisträng*, *stoppol* stb. Mivel azonban ezek a szavak *p*-és alakokkal is megvannak a fejnémetben s mivel nálunk aránylag újabb átvételek, vallomásuk kérdésünk szempontjából semmit se bizonyít.

6. §. A germ. szókezdő *p* (újf. kfn. ófn. *pf*) határozottan középnémet eredetű szavainkon, hol *p*-vel, hol meg *f*-el jelentkezik; *p*-vel van meg: 1. *pöcze* (NySz. MTsz.), *pecze* (MTsz.) A szónak a *c*-je szemben a lat. *puteus*-beli *t*-vel, viszont *p*-je szemben az újf. *pfütze*-beli *pf* azt mutatja, hogy a szó olyan német nyelv-

járásból való, a hol *t:z* (v. ö. §. 16) hangmozdítás mellett a *p<pf* nem történt meg; a *pfütze* szó az aachen-i, eifeli, lux., siegf., kölni középfrank nyelvjárásokban ma is *pöz*, *pez* s az erd. szászban ez összetételben *poztröch* (Ar. 27 : 626, B. 7. H. 26); önállóan a szó tudtommal *pf*-el hangzik az erd. szászban is; 2. *püp*, *püp* v. ö. *szep. sz. pyps* (Lumtz. §. 111), erd. sz. *püps*, kfn. *piphiz* (lásd §. 6). 3. *pánkó* (pánkoch, ponkoh NySz.); a népvyelvi adatok *pánkó*, *panko* az ország keleti, főleg erdélyi részéből valók. A kfn. *phan-kuoche* (Lex. Mhdwb.) eskis középnémet eredetű nyelvemlékekben fordul elő *panuche* alakban (Weinh. mhd. gr. §. 153, *szep. szász fan* Lumtz. §. 111, tr. *pann* Kisch 45); ma az erd. szász *fänkoch*-t, a szepesi *fänkuch*-t mond (v. ö. munkánkat *fänk* alatt);* *f*-ol átjött szavak: 1. *fänk* (buranyamegyei *pänk*) MTsz. Az adatokat 1. *pánkó* alatt, 2. *fönt* (funt, funtos NySz. MTsz. alakja feln.) Régi-ségét bizonyítja nagy elterjedése (NySz.), középnémet eredetét *ö*-ja (lásd §. 38). A *szep. szászban fönt* (Lumtz. §. 111), az erd. szászban *fönt* az alakja (Ar. 26 : 194, 203); a trieri nyelvjárásban azonban ma is *pond* (Kisch 45); régi adatok: kn. *punt* (Weinh. mhd. gr. §. 153); frankfurti kn. 1332-ből *punt* (Wuel. 42).

A mai hazai középnémet nyelvjárásokban a germ. *p* az erd. szászban hol *p*, hol *f* (v. ö. Sehein. §. 29; Korr. 8 : 27); az *f*-es alakok az újfn. hatása alatt keletkeztek (Kisch 45, Arch. 26 : 203) s így jogos a feltevés, hogy az erd. szászban ép úgy, mint a középfrankban (moselfrank, rajnai frank, rípuari most és a multban XI., XII., XIII., XIV. század), *p*-fokon maradt a labiális explosíva (K. 24). — A *fönt* és a *fänk* ilyen újfn. hatás alatt keletkezett *f*-s knémet átvételek, míg ellenben a *püp*, *pöze*, *pánkó* (*piller* nem biztos példa) az eredetiek, a változatlanok.

A labiális tenuis *p*-t megvizsgáltuk szó elején, szó belsejében, szó végén s azt találtuk, hogy a germ. *pp*, *mp*, *rp*, *p*, *mp* (*mb*), *rp* (*rb*) ugyanolyan megfeleléssel van meg a magyarban is; a szókezdő *p* pedig hol *p*, hol *f*-el van meg, még pedig — ez utóbbi esetben hangsúlyoznunk kell épen olyan esetben, a mikor a szó vocalismusa alapján se lehet felnémet eredetű (pl. *fönt*). Az első tételt, a melyen már most nem fog kelleni változtatni, tehát így hangzik: A magyar nyelv régi német jövevényeinek

*1. A *piller* szintem nem német (*piler* kn. 1396-ből Wuel. 42) eredetű.

egy része a germ. *p*: újfn. *pf* megvilágítása mellett nem felnémet, hanem középnémet, még pedig középfrank eredetű (v. ö. Petz.: 68., 69. és a 83. lapon levő táblát; Weinh. mhd. gr. §. 138. Braune I.: Zur Kenntniss des Fränkischen. Beitr. I. 1—56; Korr. 8 : 16—17; Paul: Grundriss I.: 538).

7. §. Germán *b*, kfn. újfn. *b* a magyar nyelv legtöbb német eredetű *b*-n kezdődő szavánál *p*-vel van meg; azt is tudjuk, hogy ennek oka a felnémet, illetve osztrák-bajor *b* zöngés mediának zöngétlenül való kiejtése. — A határozottan középnémet eredetű szavak egy részénél *b*-t, más részénél *p*-t mondunk. A magyarban *bítang*, *bítol*, *boglár* mellett (v. ö. kn. *pökeler* Weinh. mhd. gr. §. 153) van *pörkoláb* (*purgrafe* Weinh. mhd. gr. §. 153), *pöröly* (ófn. *berjan*, *szep. szász përaen* ,schlagen, klopfen'-ből: *szep. sz. përal*: ambosshammer Lumtz. §. 100, §. 221 ama. 6, erd. szász *píral*, *pírl*), *por*, *polgar*, *pendely* (v. ö. besz. sz. *bëndel*, déleifeli *bëndel* Kisch 11, 12). Ebből most már azt következtetjük, hogy a *b* kiejtésének kettős jelleme volt: lenis és fortis (*b*, *b*: Paul: Grundriss I.: 588.). Ismeretes ez a kiejtés a moselfrank nyelvben (Kisch 47), továbbá a hesseni, thüringiai nyelvben (Weinh. mhd. gr. §. 153). A hazai középnémet nyelvjárások közül ismeri a szó kezdő labiális media fortis ejtését a *szep. szász* (Lumtz. §. 107), s ismeri az erd. szász is (Arch. 26 : 205. Kisch 47).

8. §. Kfn. *b* helyén szó végén *f* áll a *sróf* szóban, v. ö. erd. sz. *srarf* Arch. 26 : 206. — E sajátság jellemző az erdélyi szászra és a moselfrank nyelvre (K. 26); az indog. *rb* és *rp* a besztercei szászban és a moselfrankban *rf*-fé lett (Kisch 50, K. 26 korf | korb lineáról; Korr. 8 : 27.); a hétfalusi *gárf*: fehérpecsenye (MTsz.) eskis az erd. szász *garf* (lásd munkánkat *gárf* alatt) átvétele. — V. ö. §. 4.

9. §. Itt említem meg, mert határozott középnémet eredetű, hogy a kfn. zöngétlen spiránsnak, *f*-nek labiális explosíva *p* vagy *b* felel meg néhány szavunkban. Ide való esetek: 1. *geréb*; az erd. szász *grēf*, hesseni *grēbe*, ófn. *gravio* átvétele; részletesen irtam róla és az erd. szászról *b*-es alakot is közöltem a Nyközl.-ben (27 : 206, 448 és Weinh. mhd. gr. §. 150). 2. A NySz.-ban egyszer előforduló *bisop*-ot azelőtt sajtóhibának néztem, de v. ö. kn. *bischole*, *bischofen* (Weinh. mhd. gr. 150); 3. az Érdy-codexben előfordul

opp-mester, másutt a régiség-ben *hop-mester*, *hop-fóur* (NySz.), a népnyelvben *hoppmester* (Székelyföld Nyr: 29: 46); v. ö. kn. *hobisch*, *hobe* (Weinh. mhd. gr. §. 150; hesseni *hob* Paul Grundriss I: 587).*) Ez a három szó apró morzsa a bizonyítékok egész láncolatánál, de nekünk jól esik e kfn. *v, f = kn. b*-ről Weinholdnál azt olvasnunk, hogy «ennek a *b*-nek a területe a chattok lakta frank**) föld és Thüringia, kevésbé a ripuari terület. (Mhd. gr. §. 150); ide való a *porkoláb* is.

10. §. A feln. *f* (ind. b. p.) helyén *p*-et találunk a *lepcses* és a *holopter* szavakban. Csak a *lepcses* a közmagyar szó, s *p*-je bizonyító erő dolgában vetekedik a *geréb*, *bisop*, *hop* szóval. Megemlítem még, hogy a tájnyelvi *géber* (MTsz.) ord. szász *kéfer* (dach-sparren, v. ö. Arch. 28: 616) eredetibb alakja valahol a szászországban *b*-vel is hangzik (v. ö. Arch. 26: 218).

2. Gutturálisok.

11. §. A székezdő gutturális tenuis és mediából nem tudok semmiféle következtetést vonni. Csak a szó közepére, illetve szó végére van egy kétségtelen tanúm. S ez a magy. *bük*, *bakk*, *bikk* szó. Régiségét, közmagyar voltát felesleges bizonyítanom (lásd Beszt. Schläglí szójegyz. NySz. MTsz. s itt különösen *büfa*-ember alakját). Eredetét azonban igen. Miklosich azt írja, hogy a «magy. *bük*, *bik* közelebb áll a ném.-*büche*» szóhoz (Etymw.), mint a szláv *buk* alakhoz. Én a *bükk*-öt a kfn. *buoche*, újf. *buche* mellék-alakjából a *büche*-ből származtattam, csak hogy ez az alak a XVI.—XVIII. században lép fel a felnémet irodalomban s a feln. nyelvjárásokban ma sínes meg (v. ö. Kluge Etymw.). De a *ch: k* megfelelés is nehézséget okoz; a *ciha*, *céh*, *koh*, *kohol*, *kohó* stb. nem változtatták át *h*-jukat *k*-vá, mért tette volna ezt a *bükk* szó? A dolog világos lesz, ha azt mondom, hogy a germ. tenuis *k* néhány esetben nem ment át a *k: ch* hangmozditáson a középfrank nyelv éjszaki részében, ott ma is *böck* (*buche* K. 27)-ot mondanak (aln. *bäke* Kluge; *böcken boum* W. v. ö. Korr. 8: 29) — Még

*) A *hop-cibér* (NySz.) szerintem ide tartozik; *cibér*-re v. ö. Paul DWb. ziehen 2. slatt.

**) A chattok lakta frankföldre vö. Bilder aus der vaterländ. Geschichte II: 419. Scheiner.

egy dolog beszél a *bükk*-fa, *bikk*-fa középfrank eredete mellett s ez a népnyelvi *büt*-fa (MTsz.). A kfr. nyelvben anorganikus *k*-t találunk a *t* végű szavaknál: *bruck*: braut helyett, *hock*: heute helyett; teljesebbek: *hockt*: heute, *brockt*: braut (erd.sz.) stb. (K. 27. Kisch 63; Ar. I: 3. 61. 62). Mivel ez a sajátság az erd. szászban és a középfrankban meg van, és csak is itt van meg, a jelenséget réginek kell tartanunk. Ez analógiák alapján a *büt*-fa egy ered. középfrank *böckt*-ből való (v. ö. Schein. §. 37. brökt.) Azt hiszem, hogy a *büt*-fa esettel teljesen analog a *zamat*: *zamak* helyett (v. ö. §. 17, 39, 43, 60). Meg kell jegyeznem, hogy ez esetek a tünetnénynek fordítottjai: itt *t*-t találunk *k* helyett; teljesen ide való azonban a *hukmány*.

A magyar nyelv Tájzsótára újból nagy segítségünkre jön a maga adataival. A sikátornak Erdélyben *gészkeny* a neve (MTsz.), s kétséget nem szenved, hogy az újf. *gässchen*-nek a megfelelője. Tudnunk kell azonban, hogy az erd. szászban *s, š, ts, f* után az újf. —*chen* kicsinyítő képző eredetibb —*ken*-nek hangzik, az az itt, ebben az egy esetben (részletesen l. K. 27, Arch. 26, 211, Korr. IX: 127 Schein. §. 32) a germ. tenuis *k* ma se ment át a hangmozditáson.

A Ny. Sz.-nak van egy adata, a mely szóközepén vocalisok között nyug. germ. *k* helyén *k*-val van meg a felném. *ch*-val szemben nyelvünkben. Ez a szó a *rekken*: rastrum, rechen. Mivel a szó csak is egy adatban van meg s mivel a mai nyelv se ismeri, vallo-mására nem építhetünk. Rokonságára összevetendő. aln. *reek*, kfn. *rēche*, ófn. *rēhhō*, óéjsz. *reka* (Kluge), középalm. *regke* (Dieffenbach). — A középfrankok éjszaki területe ma csak néhány szóban őrizte meg az ilyen helyzetben levő *k*-t (*söken*: suchen, *maken*: machen) s e sorsában osztozik az erd. szász is (*säken*, *makn*, K. 27, Korr. 8: 29). Az összes többi esetekben átment a *k*: a *ch* hangmozditáson.

A germán tenuis *k*: újf. *ch* első föllállított tételünket úgy módosítja (vö. az uerdingi-lineát, *k: ch*, Paul Grundriss I: 536 és a mellékelt mappát), hogy régi német szavaink a középfrank éjszaki, az alsófrankkal és alsószászszal határos területének a nyelvjárásából valók. S itt a régi ripuari terület van. E tételt egyébiránt az *mb*

(*mp* helyett) és a germ. *rp*-ből keletkezett *rp* (*rb*) is támogatja. A középfrankág déli területe *rf*-et mond.

3. Dentálisok.

12. §. Germ. *ld*, kfn. úfn. *lt* kapcsolat *ld*-vel, illetve *d*-vel van meg a *sódar* és a *csödör* szavakban. Az ófn. *scultara*-nak a besz. szászban *sóldor*, *söldor* (Kisch 23. Ar. 26: 161) a megfelelője (vö. aln. *schouder* stb. Kluge); a *csödör* szó etymológiájánál hivatkozás történt a népnyelvi *kötör*: újf. *kelter*-re; soha azonban senki meg nem magyarázta, mért maradt meg az egyik esetben a *d*, s mért találunk a másik esetben *t*-ét. Az ok az átadó nyelvben keresendő (vö. óaln. *telderi* Kluge). A germán *ld* > *ld* a középfrankban, a rajnaiban azonban már *lt* (lásd Petz: 87.).

13. §. Germán *rd* = magy. *rd*. Az *rd*, *rt* hangmozdítási sort Sievers állapította meg (vö. Paul: Grundriss I: 588); e szerint a középfrank nyelvjárások közül a ripuari az *rd*-ét, a moselfranknak pedig csakis egy része (siegfolyómenti, luxemburgi, lotharingiai) ismeri az *rd*-et (germ. *rd* és *rp* helyén Kisch. 61. 62.). A régi magyar szókincsből ide való a *bárd* (v. ö. ószász. óaln. *barda*, kfn. *barte*, különösen v. ö. Kluge: «dem bair. schwäb., auch dem oberhess. fehl't das wort) összes származékaival (NySz.) és a Beszter. szójegyzék *ord*: pedica szava. Tagányi felismerte e szókban a német eredetet (Századok 27: 312); mi csak azt tesszük hozzá, hogy az újf. kfn. *ort*-beli *rt* helyén mutakozó magy. *rd* éjszaki közép- vagy alsófrank eredetű (vö. *oordband*, *oord* Be.)

Nem tartozik ide s csupán vocalismusa alapján (v. ö. §. 47.) középnémet eredetű a *ferdunk*, melynek a kfn.-ben *vierdunc* az alakja (Lexer Mhdwb. és *fitying* szavunk), vallomása az *rd* szempontjából semmit se ér.

A hazai középnémet nyelvjárások ma *rt*-et mondanak (v. ö. Kisch. 60. 61. Arch. 26: 200). Nagy hiba azonban az, ha ebből a tényből Schullerus és Scheiner azt következtetik, hogy az *rt* is bizonyítja, hogy «a déli erdélyi nyelvjárások is a moselfrankhoz s lejjebb a luxemburgi nyelvterülethez tartoznak (Korresp. XXII: 84)». Csakhogy a magyar *s* minden esetre erdélyi szász eredetű *Bongárd* és a 36. §-ban tárgyalt *u*: *r* + consonáns előtt, a mely a magyarban *o* + *r* + consonatussal van meg, e nézet el-

len bizonyít*). Pauler Gyula tanítása szerint ugyanis Szeben táján flamandok Rajna-melléki németekkel vegyest telepedtek meg. (I: 330). Állítását historikusaink elfogadták (I. Komáromy A. Ugocsa vármegye keletkezése; Kropf L.: Századok 37: 725.). Minket e helyütt csak a *Bongárd*-beli *rd* érdekel, a mely megvan a kolozsvári *Házsongárd*-ban s meg a *Várda* helységnevünkben (Szabolcs m. ném. Klein Wardein; Veszprém m., Somogy m.). Mind a *Bongárd* (vö. kölni *bungert*, *wingert*, erd. sz. *bongert*, *wengert* Ar. I: 3: 66), mind a *Házsongárd*-beli *gárd* a siegf. *gärde* (H. 14. 112), újf. *garten* szóval egy (vö. besz. sz. *wengert* tr. *wöngert*, ófn. *wingarto* Kisch 2. 6. lux. eifl. *wengert*, *bongert* u. o. 33., K. 31. a *házsongárd*-ra még azt jegyzem meg, hogy Kischnél egy helyütt olvastam kfr. helyneveket *hasel*-lel összetéve v. ö. 17. §. jegyzetben Hasselbach stb. Förstemann Altd. namb. 2: 756). A *Várda* helynév ugyanaz, a mi a mai köznyelvi *várta*, csak más nyelvjárásból való (v. ö. Észlár, Szátmár, Ardót stb.-ről szóló helynévi részt; §. 17; ószász *wardön* Kluge, siegf. *wärde* H. 14. 112). A Magyarországra bevándorolt németek tehát a germ. *rd*, úfn. *rt* helyén *rd*-et mondtak.

14. §. Szóközépi germ. *d*, újf. *tt* = magy. *d*-van a *viheder* (vö. a régi Tsz.) szóban. A besz. szászban a szó ma is *veder*, a moselfrk. dialektusokban *wedder*, *wèder* (Kisch 15. 62), v. ö. ószász *wèdar* (Kluge; K. 23). Hogy a szó csakugyan középfrank eredetű, bizonyítja a germ. *e* helyén álló *ie*, a mely a trieriben van meg; itt a *herz hierz* stb. (Kisch. 15) Az *ie*: *ihèr* vö. §. 27.

15. §. Az itt felhozott germ. *d* magy. *d* (ófn. kfn. *t*) megfelelősek után nem lesz merész az az állítás, hogy a magyar *dőre*: újf. *thöricht*, aln. *duizelig* (Kluge), *döllye*, *dölyfos*: újf. *toll*, siegf. és ósz. *dol* (H., Kluge), *durezás* szavak olyan nyelvből valók, a mely a germ. *d*-et meghagyta *d* fokán; ez pedig a többi hangtani valomással egyezőleg csakis a középfrank nyelvjárás lehetett (v. ö. Petz. 87). A hazai középnémet nyelvjárások általában *d* fokon állanak, ismerik azonban a *t*-t is (v. ö. Ar. 26. 199 K. 23, Korr. 8: 19).

A *d*, *t* (gy. ty), germ. *t*: *z*, *s*, *ss*, *nd*: *nk* változásról v. ö. §. 16, 17, 29, 39, 43. és II. Helynevek.

*). A többi nem moselfrank bizonyítékról az Egy. Phil. Közlönyben szándékozom írni.

16. §. Germán dentális tennis $t = \text{magy. } t$. A *kurtu*, *kurtika* (melléknév és főnév: ruhadarab, v. ö. Kluge: *kurz*) szó hosszabb vizsgálatot követel, azért nem foglalkozom vele. Hasonlóan nem foglalkozom a *zsörtölődik* és a *scherz* összefüggéssel. Azt azonban nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a NySz.-ban egy ilyen adat olvasható: «Jó aranyat ha akarsz csinálni, három annyi piskloecz és egy kicsin veres *czuzatot* tedd egy tégelyben.» Itt a *czuzat*: *zusatz*-ot jelent, s ha nem tollhiba, akkor benne germ. t helyén t -ét találunk a várható z (ts) helyén. Germán szókezdő $t:z$ a mai középfrankban (*töschén*: *zwischen*-t kivéve, lásd K. 23, Korr. 8: 18. v. ö. 6. §. 12. §. *csödör*, *csap*), ellenben szó végén t , z , s (az eseteket lásd Petz 67. 84. s v. ö. 17. §. Beregszász). A magyarban *csödör*, *zománc* mellett találunk *czuzat*-ot (v. ö. kfr. *gesat*: *gesetzt* Petznél, Korr. 8: 18.; aln. *zetten* Kluge *zománc*-ra v. ö. olasz *smalto* Kluge v. ö. §. 17.); annyi egyező hangtani jelenség mellett a *czuzat* szókezdő c -je és szóvégi t -je középfranknak vehető s a NySz. meggyanúsított tollhibás alakjai csoportából kiveendő.

A dentálisok vizsgálata, főleg az *rd* a középfrank nyelvjárás éjszaki része mellett szólt; a *czuzat*-beli c és t ezt még jobban megerősítette; a 17. §. kifejtendő $t:z$ (Beregszász) pedig a tanítást támogatja. — A *zsörtölődik*, *kurta*-beli *rt* alném. (u. ö. westfal. aln. *wortel*: *wurzel* stb. W.) eredetiségét figyelmen kívül hagyjuk.

4. Spiránsok. (v. ö. §. 8. 9. 10.)

17. §. A spiráns megfelelések közül egy se vall oly határozottnan, mint az ófn. kfn. *hs* kapcsolat. Azért csak röviden említem meg, hogy valami okának csak kell lenni, a miért *zománc*-ot, *zamat*-ot (a $t: k$ -ra v. ö. §. 11. és Kisch. 58.) mondunk, holott a NySz.-ban *šmuk* adat is van. Az alnémetben tudvalevőleg az *sm* kapcsolót ma is csak részben *šm*; a szavak egy részénél *sm* (vö. Paul: Grundriss I: 585). De az is nagyon fontos, a magyarban lett-e z -vé vagy úgy jött-e át (v. ö. Arch. 26. 214. 216. Korr. 128. Lumtz. §. 124.). Azt se szabad magyarázatlanul hagynunk, miért mondunk *szek-rény* (az újfn. *schrein*)-t, hiszen az *šk* csoport a kfn. korszakban már elváltozott spiránssá, *š*-sé (v. ö. Petz 71. Weinhold szerint a IX. száz.-ban már *š*-volt Mhdgr. §. 188 Paul: Grundriss I: 591). Azt is tekintetbe kell vennünk, miért van *morzsol*, *mozsár* a vár-

ható *morzsol*, *mosár* helyett (v. ö. Kisch 64. 66. Arch. 26: 215). Ezek a hangtani tények mind együttvéve becsesek akkor, mikor vallomásuk összhangzásban áll a főbb, nagyobb súlylyal bíró bizonyítékokkal. S ilyen fontos bizonyító a *hs: ss* megfelelés. Azért ezt részletesebben tárgyalom. (vö. Paul: Grundriss I. 586. 592).

A magyar nyelvben *puská-t*, *szükszet*, *niksz d-yes*ot (erd. sz. *nest* = nichts. Kisch 58.) mondunk; e szavakban a kfn. *hs*, úfn. *chs* kiejtésben az x -et megtartottuk, jelölül annak, hogy e szavakat, akár közvetve, akár közvetlenül, felnémet területről kaptuk. Miért mondunk hát *szász-t*, *löcsöt*, holott e szavak felnémet alakja *sachse*, *leuchse*? A hazai középnémet nyelvjárások közül az erdélyi szász-ság az összes kfn. *hs*-es alakokat *s*-ekké változtatja; az erd. szászban *ös*, *äs*-t mondunk *ochs* helyett, *drästar*-t, *zäs*-t: *drechsler*, *sechs* helyett (v. ö. K. 29. Arch. 26. 220. Korr. IX: 128. Kisch. 64. Scheiner §. 28.). Főleg ennek a hangtani jelenségnek alapján mondja Keintzel: «Ezek a nyelvsajátságok, a melyek az erd. szász és középfrank nyelvjárásokban az alsófrankkal egyöntetűen vannak meg, emlékeztetnek arra a körre, a midőn a frankok a közép és az alsó Rajnánál még egy és ugyanazt a nyelvjárást beszélték, míg aztán a délről éjszak felé haladó hangmozditás válaszfalat vont a közép és az alsófrank nyelvek közé (Arch. 26, 221).» A többi hazai knémet nyelvjárások közül az eddig ismertek mind *ks*-et mondanak (v. ö. szep. szász *ox*, *flags*: *ochs*, *flachs* Lumtz. §. 123. Korr. XIX. 86.). Már most, ha ezt a *hs > ss > s* megfelelést vesszük alapul, akkor a *szász* szó csakis olyan nyelvjárásból való, a hol a *hs* helyén *sz*-et mondtak » az előtte levő vocalist megnyújtották. (Arch. 26: 151.) Az erdélyi szászok magukat *saks*, *sakts*, *saks*-nak, nyelvüket *saksšš*, *tsoktsšš*-nak hívják (v. ö. Kisch 65. Arch. 26: 221), a mi teljesen ellenkezik nyelvük hangtani szabályaival (v. ö. Korr. IX: 127. 128). A szász tudósok a *saksz* szóban felnémet eredetű jövevényt látnak és joggal. A szeptesi szászok is csak nekünk szászok, ők maguknak *tsapsar*-ek.

Ha egy kicsit körülnézünk, mikép hívja az egyik nép a másikat, igen érdekes megfigyelést tehetünk. A francia *allemande*: alemannak hívja az összes németeket, a finn *saksa*-nak, mert a keleti szász-ság révén ismerkedett meg velük; a lauziczi szorboknak minden német *bawarskí*, mert a bajorok voltak az első germán törzs, melylyel érintkeztek (Schmell. I: 218. Bachmann: Gesch.

Böhmens I: 74). *Venaläise* a nagyorosz a finnek, *krevin* az észtek, mert az első érintkezéskor a *venetek* (vend, Golubovszki nézete), a *krivüchek**) törzse volt az, a melylyel e hatalmas szlávságból először dolguk akadt. A kisorosz *moszkalj*nak hívja s tőle átvette a lengyel, tót, oláh a nagyoroszt, mert az első törzs, a melylyel érintkezett e szláv ágból, a Moszkva körül lakó volt. A magyar is azért hívja a *szászokat* *szásznak*, mert a germán törzsek közül a *szászszal* volt először állandó érintkezése. A régebbi nézet az volt, hogy a magyarság Németországban tett hadjáratai alkalmával tanulta meg a *szász* szót s azután alkalmazta az új jövevényekre (v. ö. K. 1). A dolog szerintem egészen másképen áll. Egy csomó hangtani érv, a milyen volt az *mb*: *mp*, *rb*: *rp* helyett (vö. H. 80), *rd*: *rt*, *k*: *ch* helyett, egy csomóhelynév (v. ö. valamivel lejjebb) azt bizonyítja, hogy legrégebbi jövevényiszavaink a középfrank nyelv éjszaki Köln-Düsseldorf-Sieg folyó közt fekvő nyelvjárásból valók. Igen ám, de ezek a hangtani sajátosságok alnémet területre, mindenek előtt átmennek a westfáliai (vö. zamát és H. 126) *szász* nyelvjárásba is (vö. Sauerland, *szász*).

Düsseldorf-tól nem messze fekvő Werden (népies mai neve Warden W.), Essen, Elberfeld, a hol különösen a köszénbányászat virágzik, már alnémet *szász* terület (vö. Paul: Grundriss I: 537.); itt ezek az emberek tényleg *sasse*, *sass*-ok (Schill. Lüb. és Be.). Az első bevándorlás okvetlen a ripuari középfrankkal érintkező westfáliai *szász* területről történt; azért vannak már az Árpád-korban *Szász-villa* stb. községeink. *Bereg-szász*, *Felsőzász*, *Nagyszász* községek nevei nem függnék össze a *szász*: *sachse* szóval. *Bereg-szász* 1247-ből származó neve *Luprechtzaza*** (Szalay: Városaink 157, 1247-ből), s ez a *szász* szó egy a Förstemann II: 1294 lapján közölt *Wiinhilzaza*, *Wegesaza* *Otunassaz*, *Gluzengisazi*, *Foresazi*, *Firihisazi* szóval, a melyről ugyanazon a helyen azt olvassuk: «eine nicht ganz kleine anzahl von ortsnamen und volksn. hat als leitzen theil eine zu goth. *sitan*, ahđ. *sizan* gehörige form, in welcher wir zum theil

*) Mai *fehervorosok* ősei.

***) Nézetem szerint a mai *Bereg-szász* (a régi *Luprecht-zaza*) előré-
szénél semmi köze a *Bereg megye* szóval. *Luprecht*-ből (v. ö. germ. Lind-
bercht Förstemann I: 861) ép úgy keletkezhetett egy *Bret*, *Frecht* alak,
mint a *Johann*, *Alessandro*-ból *Hans*, *Sándor* stb.

gesazi sedes, zum theil aber auch *sazo* qui sedet erkennen». Fontos tudnunk már most, hogy ezzel a szóval épen *szász* helynevek alakultak. Vegyük már most tekintetbe azt, hogy épen ott, a hol a történelem tanítása szerint az első hospesek letelepedtek, azon a tájon találunk *Szat-már*-t (Szakmár, v. ö. a *szász* Elberfeldhez közel Heumar, Lehmar), *Észlár*-t (v. ö. éjszaki kfr. *Boslar*, *Coslar*; továbbá Förstemann II: 972. *Elislar*, *Aslar* stb. gyakori Hessenben, ép úgy a *mar* is. Pfaff: Deutsche Ortsn. 7), *Várdát*, *Ardót*-ot (atlı végü helynév Elberfeld táján egy egész sereg van) és mint legrégebbi telepet *Batár*-t (Komáromy 15).*) Nem szabad azt se felednünk, hogy itt van *Farkasfalva*, *Karácsonyfalva* (u. o. 17) s a *ném-dorj* alakú helynevek főleg *szászok*, *középfrankok* (v. ö. Pfaff 9); itt van továbbá *Feketepatak*, *Királyháza* (Komáromy 17) s a *-bach*, *-hausen* szóval szintén főleg frank helynevek alakulnak (v. ö. Pfaff 9. Wolff, die d. ortsnamen in Siebenbürgen, Hermanstadt 1881). Ha már most ezeket a helyneveket és a feljebb felsorolt *Bereg-szász*-t, *Nagyszász*-t, *Felsőzász*-t vesszük, s a *szász*-ban a got. *sitan* újn. *sitzen* igét látjuk (vö. Neusatz: Ujvidék felnémet név), megvonhatjuk a szóközépi *t*, *tt*: *ss* hangmozdítási lineát (*gesatte* még kfr. is, vö. Petz Ar. 3: 52; vö. Prüm vidékén ma *sitzen*-*suss*, de *sätzen*, *sät*, *schottel*: *schüssel* B. 6. S. Kaln. *sate*, *-ste*, *sät* Schill. Lüb. mudwb.),

E linea megvilágításánál (lásd Wenker-féle Sprachatlas és itt: a *wasser*, *watter*-t) azt fogjuk látni, hogy a mi telepeseink Elberfeld tájáról, a Wupper mellékéről jöhettek s *szászok* voltak. (A linea Eupen — Aachen — Erkelenz — Düsseldorf — Elberfeld alatt *Gummersbach*nak vonul). Ezt a speciálisan alnémet

*) A Wenker-féle mappáról a következő értekezésemhez mellékeltem térkép területén fekvő népies helyneveket közölhetem: 1., *gárd*-ra (vö. Bongárd, Wingárd): Elgert (Koblenz táján, a Rajna bal partján), Eggert (Andernach táján), Hergarten (Montjoie táján), Steinwingert (Kroppach, Krombach táján, Rajna bal partja 25°20': 50°40'); 2., *Házsongárd*-ra vö. Hasselborn (Coblenz táján a Lahn folyó mellett 26°0': 50°20'), Hasselbach (Hadamarhoz közel), Hassenheim (26°20': 50°40' Wissmar táján), Hassenroth (26°30': 30°45'); 3., *mar*, *lar*-ra: Wissmar, Lollar, Mainzlar, Birklar, Ellar, Dorlar, Asslar stb.; 4., *-szász*-ra: Huttengesäss (26°40': 50°10'). 5., Korponára vö. Kerpen, Karben (2); továbbá Várdára vö. Warden (=Werden, Woeste szótára).

szász letelepedést rövid idő alatt követte az erdélyi szász telepedés, a mely — főtömegében — középfrank területről jött. Mi természetesebb, mint hogy e pár évvel később jött embereket mi, mivel egymással határos vidékről jöttek, szintén szászoknak nevezük (v. ö. Ar. I. 3:48). Egy analog példával megvilágíthatom az esetet. A verbászi, eservenkaí stb. németek nekünk svábok, holott rajnai frank nyelvjárást beszélnek.* A dolog magyarázata az, hogy III. Károly, Mária Terézia, II. József bajor, osztrák és sváb nyelvjárást beszélőket telepítettek hazánkba, az utánuk pár évvel később Pfalzból, Hessenből, Nassauból telepített rajnai frankokat mi kereszteltük el sváboknak az elsők nevére. Ugyanez az eset van a *szász* szóval is. A néhány évvel előbb telepített *szászok* az utánuk jövő moselfrankoknak — mai erd. szászoknak — nevet adtak. Mindketten előttünk *szászokká* lettek. Nyelvileg azt mondjuk, hogy a *szász* szót olyan helyről kaptuk, a hol *hs* helyén *s*, *ss*-et mondanak *s* az első telepések onnan valók, a hol a *szász* (helynévképző) ófn. *sitan*-beli *t* : *s* linea vonul (wasser, watter). Ha megnézzük a Wenker-féle nyelvtérképnek a mi kérdésünkre tartozó részét, úgy azt fogjuk találni, hogy Düsseldorf, Köln, Bonn, a szász Elberfeld az *ss*-es területen vannak (lásd a mellékletet és Arch. 28:74); régen a *hs* : *s* is vonal valamivel délebbre vonulható, ma Frankfurt a/M. *x*-es terület, régebben azonban *s*-es lehetett (v. ö. *fösse*: *fühse* Wuel. 14: 1373-ból való adat). A *szász* szóban levő *ā*: *hs* előtti hangzónyújtásnak az eredménye. Ugyancsak hosszú vocalissal van meg a *löcs* szóban is a kfn. *hs* előtt. Itt azonban eredetileg is hosszú (v. ö. Kor. XXII: 117). A *löcs*-szóról nem írok e helyen részletesebben (Nyr. 1899, decz. és jan. számában bőven szólok róla); ide iktatom azonban, hogy a kfn. *liuhse* a thüringiai középny. *likse* mellett *lisse*-nek is, a hesseni-ben *lichs* mellett *lise*-nek is hangzik. A *rúd*, *hám* szavakkal ez is német, még pedig középnémet eredetű (l. részletesebben a Nyr. cikket, a hol a szláv alakokról is szólok). S ezen nem változtat az a tény se, hogy nem tudom urát adni a *s* : *tš* (mindenesetre *tz* vagy *š*-en keresztül, v. ö. H. 124: siegfolyómenti *tz* helyett *tš*) változásnak; hiszen a *lep-*

*) A Szatmár-nagybányai népnyelvben főleg bányászati kifejezésekben ma is találunk éjszaki középfrank nyomotokat vö. *stomb* § 2.

cses (v. ö. aln. *Lebbese*: *leffe*, W., Be.), *feces*-tej (v. ö. siegfolyómenti *bēstmilch* H. 45) szavakat se tudom consonánsos részükben kielégítően megmagyarázni s azért vocalismusok alapján még se lehetnek felnémet eredetű szavak.

18. §. A *ht* kapcsolat az egyik esetben *jt*-vel van meg (*ejtel*, *fajtol*, *selejt*, *kukrejtél*), a másik esetben *kt*-vel (*bakter*). E példákból semmit se lehet következtetni; legfeljebb azt állíthatom, hogy palatális vocalis után a palatális $\gamma + t > jt$ -vé lesz, ellenben gutturális vocalis után a gutturális $x + t > kt$ -vé (*bakter*). Következtetni azonban ebből semmit sem lehet.

5 Liquidák.

19. §. A moselfrank és siegfolyómenti nyelvjárásnak egy nevezetes tulajdonsága, hogy a szövegi, tőhöz tartozó *n*-et eredeti *i*, *ü* után gutturális nasálisnak, *ng*-nak mondja rövid vocalissal: úfn. *dein*, kfn. *dinhelyett dīng*-et, *schien* (ige) helyett *schīng*-et, *scheng*-et, *zaun*: *zūn* helyett *zong*-ot (B. 21. 22. H. 58. K. 30; Ar. I. 3:60); ez a sajáttság megvan az erd. szászban is (vö. Kisch 44, 43. Arch.: 26: 193.) s meg a kfr.-ban (Arch. 28: 95; vö. 39. §. H. 37.). A magyar *sing* (vö. aln. *scheen* Kluge), jöllehet nincs eredeti *i*-je, ide való példa, míg ellenben a mai *stn* felnémet eredetű. — Ide való példák lehetnek: *rozmarīng*, *kōntīng*; ellenben a *mōring* osztr. baj. (vö. munkánkat).

Jegyzet. A *szekrény* ófn. *scrini*, kfn. *schrin* szó *ny*-je szintén *ny* lehetett, már az átadó nyelvjárársban is, *i*, *iu* után az *n*: *ŋ* (= *ny*) ma a medgyesi nyelvjárársban (vö. Beitr. XII: 139; erről részletesen először Marienburg Arch. I.-ben írt, azután vö. Scheiner §. 37.). Ide kell sorolnunk a *tornyot* is a maga *ny*-jével.

20. §. A svarabhaktik semmi nevezeteseget nem vallanak; a régi *torony*: *tornyot*, *ostorom*: *ostrom*, *kehely*: *kelyhet*, *pele*: *bilch* stb. nem sejtetnek magukban semmi olyast, a minek a vallomása alapján akár megingatni, akár megerősíteni lehetne azt a tételt, hogy magyar nyelv legrégebb német elemei a középfrank éjszaki részből való jövevények, azon éjszaki részből, a mely érintkezik a westfaliai alsószászszal és az alsófrankkal.

B) Vokálisok.

a) Rövid magánhangzók.

1. Nyugati germán a.

21. §. Kfn. újf. *a* = magy. *á*: *a*) *hāmor* siegfolyóm. kfr. *hāmer* (H. 5, 112), leib. szep. szász *hām̄r*, kfn. *hamer*, ófn. *hamar*, bair. *hammer* (Lumtz. § 86, Kisch 8, frankfurti *haomer* Wuel. 29): szász lásd részletesen a § 17.-ban; *kāmpol*; *sāncz* (beszt. sz. *sōnts*, kfn. *schanze* Kisch 11, vö. besz. sz. *gānts*: ganz Arch. 26: 143); *tāncz*; *zomāncz*; *kāmfor*: besz. sz. *k'ōm̄fōrt*, kfn. *kampfer* Kisch 11, *kamfōrt* Arch. 26: 143); *pānkó*, *fānk* beszt. sz. *fōnkōr*, eif. kfr. *panók úz* Kisch 12); ide valók végül a *-mány* végű szavak: *furmány*, *cemer-mány*, *gocsmány*: *gottesmann* (*gottes* = *gocz* Wuel. 44, vö. *Loesmand* községnevet) stb. (vö. besz. szász *mā*, jádi *mā* Arch. 26: 142); *gárd*, *Várda*-ra vö. siegf. *gārdē*, *uārdē* (H. 14. 112.).

E szavak közül esakis a *hāmor* és a *szász*-nak van bizonyító ereje; itt az *a* nem pusztán a hangsúlyozás folytán lett *á*-vá (vö. Petz: A hangsúly a germán nyelvekben Akad. Ért. 1896: 588).

22. §. Az erdélyi besztercei-szászrógeni nyelvjárás az egyszerű, szóközépi nasalis előtti *a*-t rövid *u*-nak mondja (vö. Ar. 26: 145); a moselfrank nyelvben (ww., dél eifl. déllux. hunsr.) szintén *u* áll az ilyen *a* helyén (Kisch 8); a szepesi szász ezt az *u*-t nem ismeri (Korr. XIX: 86; *grunne* = *grun* szóra l. u. itt és K. 47).*) Ennek a hangtani jelenségnek emléke a köznyelvi *gunár* (*gunyár*; de van *ganár*, *gúnár* és *ganározni* is, MTsz.) és a tájnyelvi *gunci* (*ganci*: *gunár* MTsz.) A *gunci*-ra összevetendő, hogy a besz. szászban *gunts* a *gunár* neve (Arch. 26: 145, Kisch 8), a *gunár*-ra pedig a szep. szász *gōnr* (Lumtz § 40, *ganer* Grimm, a mely azonban nem lehet a mi átvett alakunk). A mi *gunárunk* egy kfr. *guner*-ből való: A mit a Schlägl szójegyzék fáradhatatlan kiadója Szamota a régi *guszár*-ról mond, hogy ebből lett a *gunár*, egyszerűen tévedés (lásd Schlägl. szójegy. 1771).

*) A Her. Fischer-féle Atlas zur Geographie der schwäbischen M. térképen szintén van *gūs* (:gans) ejtés, de főleg csak a frankterülettel érintkező vidéken, másrészt itt sok az *-ingen* végű helynév, a mely végzettről Arnold és Schiber kimutatták, hogy frank települések helynevei alakultak vele.

23. §. Germán *a*, kfn. *a* = magy. *o*: 1) *kolomp*, *kolompár* vö. aln. *klamp*, bair. *klampfe*: 2) *stomb*, *stomp* vö. besz. szász *st'ōmpu* (Kisch 11). A rendes megfelelés *a* > *ō* volna (Kisch 11, Lumtz § 40.) Az *a*: *o* megfelelés alapján egyedül itélve lehetnek e szók bajorok is, de vö. § 2.

24. §. Umlaut. *a*) *ht* előtt: *ejtel*: beszt. szász *ájztal* (kfn. *ahel*, vö. *ájzt'w'e* Kisch 9, 10, Arch. 26: 144, 145, 147). Nézetem szerint e szó olyan erdélyi dialektusból való, a hol az *a*-nak *α*, vagy *ε* az umlautja (vö. *rydzax*: achttag Schein. § 3); *β*) *mp* előtt: *stōmpōly*, *stempely*: besz. szász *st'ōmpol*, eif. *stāmpel*, Kisch 11, Arch. 26: 155); *körōmpō* mint nem biztos knémet átvétel (vö. kfn. *krampe*, fn. *krāmpel* Leser mhdw. és § 3), elejtendő; *γ*) 1. *gēber* (MTsz.) erd. sz. *kēfer* (Arch. 28: 616), besz. szász *kāfer*, rajnai fr. *kāffer*, fn. *kapfer* (Arch. 26: 148); 2. *gészkeny* (MTsz.: vö. §. 11.), vö. egy erd. szász *gasken*-ből (vö. *glāsko* Arch. 26: 145 és Korr. IX. 127).

A germán *a* szempontjából a *gunár* az erdélyi szász és a moselfrank, *hāmor*, szász pedig a siegfolyómenti éjszaki kfr. nyelvjárás javára vallott. — A többi eset és a fel nem soroltak (*csap*, *csaplár* stb) kérdésünkre az *a* szempontjából semmit se vallottak.

2. Nyugati germán e.

25. §. Nyugati germán *e*, kfn. *ē*-nek *é* felel meg a következő szavakban: 1. *czéh*: besz. sz. *tsāz*, kfn. *zēhe* (Kisch 16); 2. *lét*: eifeli kfr. *lēt*, kfn. *lette*, ófn. *lētto* (Kisch. 16); 3. *prēm*: beszt. sz. *brēm brēm* (Kisch 16, Arch. 151). Ez esetekre meg kell jegyeznem, hogy a mai moselfrank nyelvben ugyancsak *é*, *ê*-vel mondják (vö. Kisch 16, Arch. 26: 150).

26. §. Nyug. germ. *e* *r* előtt hosszú *ē*-n keresztül *ö*-vé lett a *pöröly* szóban; vö. szep. sz. *pīrāl*, *pērāl*, erd. sz. *pīrāl*, *pīrl* (Lumtz. 100. §. 221; Kisch 14; *pēraon*, ófn. *berjan*, schlagen igéből, vö. Schade, althd. Wb.). A *pöröly* középneveltsége mellett még az is egyik érvem, hogy a szó felnémet területen nincs meg. Megjegyzem, hogy a szó *ö*-je hosszú *i*-ből is fejlődhetett (vö. magy. *lőcs*, *pöttye*: szerb *piće* stb.).

27. §. A nép nyelvében is jól ismert szó a *viheder* (bánya-levegő; vihar, zivatar Tsz.); kfn. alakja a *weter*, ófn. *wetar*, ószász *wēdar* (Kluge). A szó a besztercei szászban *vēder*, a moselfr. ww.-

ben *wedder* (Kisch 15, 62. Arch. 26: 150). A lux. nyelvben az *e* *ie*, *ie*-nek hangzik (a helyzetre l. Kisch 15), a szászrégeni nyelvben pedig *t*, illetve *d* előtt is *io* (vö. *bēdn.* szászrég. *biādn.* Arch. 26: 150). A *viheder*-nek megfelelő szó ma a szászrégeniben is *wedar*, de kfn. *t* előtt is lehet (*trēdu*: *triedu*: *trētan* Arch. 26: 150). A *viheder* szó *ihe*-je tehát okvetlen középnémet (vö. Scheiner 145. 146. 147 lp.); *d*-jéről lásd §. 14.

28. §. Végül megemlítem, hogy jelentése alapján knémet a *hengēr* (vö. Schil. Lüb: kaln. *henger*: *henker*, *scharfrichter*; *henkel* = *hengel* W.); *p*-je alapján pedig a *lepcses* (vö. aln. szász *lebbeese*, Be.). A *trafāl* szó *a*-jára vö. besz. szász *träfm* Kisch 16.; de ez az *a* nem okvetlen erdélyi szász; vö. a garstvogelnyelvj. *švābl* > magy. *švābel*, tót *šcabl'a* stb.

A nyugati germán *e* megfelelései közül az *é* és a belőle fejlett *ē*, továbbá az *ie*, *i(h)e* a mi kérdésünk szempontjából a fontos.

3. Nyugati germán *i*.

29. §. A kfn. *i*-nek *i* felel meg a magyarban is; pl. a régi *irch*: besz. szász *iriz* (weiss gegerbtes schalleder, ófn. *irah* Kisch 17) szóban; továbbá *sing*: besz. sz. rég. *sīn* (Korr. XXII: 117. Arch. 26: 153. *ng*-jére vö. §. 19. Kisch 27. Arch. 26: 193, 194); *pintēr* vö. besz. szász *bēndēr* (ausschliesslich für böttcher, ww. *bender*: ausschliesslich für böttcher Kisch 18, 19); *frigg* vö. kfn. *vrīde*, besz. szász. *frīdn* (Kisch 17. Arch. 26: 153, állandó rövid *i*-vel erd. sz. Schein. 7. §. 7). Ez utolsó szóban a palatális *gy* nem magyar fejlemény, hanem a szót *d'*-és nyelvjárásból kaptuk (vö. *hotymány*; §. 15 és 43, 60); s ez a palatalisatio nem lehet osztrák-bajor.

30. §. Hosszú *i*-t találunk a magy. *pip*, *pipike*, *pipite*, *pipicz* szóban; de ugyanígy van meg a szó az erd. szep. szászban *pipts*, s ugyanígy a ww. és tr.-ben *piebs* = *pīps* (Kisch 19); siegl. m. *bēbs* (H. 76).

Jegyzet: Hosszú *ē*, *ō*-t találunk a *czērna* (beszt. sz. *tsvīrn*, *tsvīrān* Kisch 17, Schein. 141), *czōkōr* (besz. szász *tsek'or*, déli erd. sz. *zeiker* > **zwickar* Kisch 37) szavakban. Mivel azonban e szavak *v* eleme mélyebb kutatást követel, vallomásukra itt nem támaszkodom.

31. §. Tudvalevő dolog, hogy az eredeti *i* a középfrankban rendszeren *e*-vel van meg (vö. K. 33; Ar. 1: 3: 59); ugyanígy van ez meg a szepesi (K. 45. Lumtz. § 55) és az erd. szászban (Schein. § 2. Arch. 26: 153. Kisch. 17). — A magyar nyelv régi szavai közül ide valók: 1. *czemermány*.; erd. szász 1531-ből származó adat *czemmermann* (Arch. 26: 156), siegfolyóm. *z e m m o r m á* (H. 20) és tót *czmomā*. 2. *fenköl* vö. besz. szász *veyk'ol*, ófn. *winehil* (=winkel Kisch 18); 5. *lepcses* vö. *lippe*, de *lefts* § 28. A legbecesebb adat azonban a *reter*: *richter* (NySz.), mert itt *ht* előtt is *e* van *s ht* előtt ma az erd. szászszág *i*-t mond (Schein. § 7, 2.). — Szerintem ide való adat a *lencse* is, ófn. *līnsi*, de erd. sz. *lenti* (Kisch 18, *n*-+kons. előtt *e* vö. Arch. 26: 155).

Jegyzet. Mellékszótágban *e*: *i* helyen: *zemes* (vö. moselfr. *k'at'plōš*, stb. Kisch 32, 33).

32. §. Kfn. *i* helyén magy. *é*, *l*, *n*, *m*, *r* + consonans előtt: 1. *pēlda* kfn. *bilde* *); 2. *glēda* vö. aln. *gild*, óéjsz. *gilde* (Kluge); 3. *gerēntes*: besz. szász *grēnt'*, kfn. *grīnt* (Kisch 18); 4. *zšēmb* kfn. *schimpf* (vö. siegfolyómenti *s e h e m b e r l i c h*: *schimpflich* H. 67 és § 2.); 5. *fēst* kfn. *vīrst*, west. alsz. *fēste* (W.). — Egyszerű *l* előtt: *czēl* kfn. *zīl* (frankfurti 1473-ból *zele*: *ziele* Wül. 14); *g* előtt: 1. *tēgely*: kfn. *tigel*, aln. *dēgel* (Kluge), 2. *rēgoly* kfn. *rigel* siegfolyómenti *rejjel* Kisch 18. — A *pēp* szó (= *pīpic*) egyszerűen *i*: *é* megfelelés vö. *lél*: *lilē* Zoln. Nyelveml.

A mi hazai középnémet nyelvjárásaink csak szórványosan ismerik az ilyen *i*: *ĭ*, *ā* megfelelést (vö. Arch. 26: 156), rendes megfelelés bennük *α*, *e*, *ē* (vö. u. o. Lumtz. § 55). A siegfolyómenti ripuari középfrank nyelvjárást itt is jobban megfelel a mi követelésünknek, mert benne *b*, *d*, *m*, *n*, *t*, *s* után is az *i*-nek *ē* a megfelelése (Kisch 17. *g* után *e*).

Jegyzet. A magy. *sonka* (szep. szász *šonky* Lumtz. §. 131), *sunka* (bair. sváb *schunk*, besz. sz. *šnyk* Kisch 19, Arch. 26: 157) az *i* helyén *ō*-t (kném.), *u*-t mutat (bajor-sváb).

* Hunfalvy Pál a rumun nyelvről (NyK. XIV.) szóló tanulmányában a *pēlda* és a *harcz* német jövevényekre is hivatkozott, mint a melyek az oláh nyelvbe (*pilda*, *harcu*) a magyarból mentek át s ez csak is a XII. század után történhetett (Vö. Korr. I: 31).

4. Nyugati germán *o*.

33. §. A germ. kfn. *o* = vagy *o* vagy *ó* a magyarban is. A hosszú *ó*-nak néha hosszú vokális felel meg az átadó nyelvjárásban is [kócz, kóczos v. ő. besz. szász *k'ötsn*, kfn. kotze Kisch 20; czóp: siegfolyóm. $z o^a b b$ (H. 76), sóp v. ő. §. 1., kók: Schlägli szójegyzék: baj, kocke, v. ő. erd. sz. rök): rocko Arch. 26: 158], máskor azonban nem tudjuk a pontos okát (nézetem szerint is az ok a hangsúlyban keresendő Petz. Akad. ert. 1896: 588), pl. kóbor stb. A legtöbb esetben az *o* megmarad pl. mozsár, borosta, fogoly (erre v. ő. moselfr. *sumafögl*: schmetterling Kisch 22) stb.

Jegyzet. Egyelőre magyarázatlanul kell hagynunk a *bak*, *lat* és a *lator* szavakat, a hol *o*: *a* meg felelést találunk (vö. §. 39).

34. §. Az *o* umlautja a besz. szászban *ē* (v. ő. K. 34, Arch. 26: 159, a többit lásd Kisch 20); ilyen hosszú *ē*-ből valók a *serēt*, *rēkli*, *rēr*, *gēpely*, *ferhēr* szavak (a *stekli*, *jestēr*, *nyerfling*, stbre v. ő. Weinh. bair. gr. §. 13, Lumtz. §. 276). Ilyen umlaut *ē*, *ē*-ből magyarázandó a *dōre* szó *ō*-je (az *r* nyújtó hatásáról Kisch, 20. III. a.); míg ellenben *e*-ből *l*+konsonáns előtt a *dōlyfos* *ō*-je (v. ő. heltser: hōlzer Kisch 20).

Jegyzet. A *fīrhēc* *i*-jét nem tudom megmagyarázni; vö. *furhulze* Wein. mhd. gr. §. 51.

5. Nyugati germán *u*.

A nyugati germán *u*, kfn. úfn. *u* a mi kérdésünk tárgyalásánál igen fontos, azért részletesebben kell vele foglalkoznunk.

35. §. Kfn. *u* *l* + consonans előtt (eifeli, ww. tr. *o*, szep. szász *o* stb. [K. 33, Arch. 26: 161, Kisch 23, Schein. 143: *ld* előtt csakis éjszaki erd. sz. *o*, déli *ū*; Arch. 26: 161, besz. *o* szászreg. *ū*; moselfr. *o* Kisch 23; Lumtz. §. 62]) a magyarban *o* felel meg: 1. *sódar*: besz. szász *sōldar*, *sōldar*, szep. sz. *scholder* (K. 33, 45, ófn. scultara Kisch 23, Arch. 26: 161, siegfolyómenti *scholler* H. 111); 2. *soltész*: besz. szász *sōlt'z* (csak mint vezetéknév), tr. ww. *scholthes* (Kisch 23, 33), szep. szász *sōlts* (vezetéknév Lumtz. §. 62, 2. ófn. scultheigo). A régi frankfurti nyelvből következő alakokat közölhetem: 1325: *scholtheizze*, 1358 *scholtheissin*, 1422: *scholtheiss* (Wuelk. 14). Ide való volna a *hōdol* is eredetibb *holdol*-

ból; mivel azonban kfn. *holden* is van, vallomására nem támaszkodom.

36. §. Kfn. *u* *r* + consonans előtt a magyarban *o* (v. ő. §. 13). A középfrank nyelvjárás az *r* + consonans előtti *u*-t *u*-nak mondja (v. ő. K. 34), ugyanigy a szepesi (Lumtz. §. 63) és az erdélyi szász-ság (Kisch 22, Arch. 26: 160, Scheiner 143). Fontos azonban Scheinernek az a kijelentése, hogy a déli erd. szász nyelvben a *burgári*-t, és a nagyszebeni a *t'urn*-t *o*-val mondja (v. ő. Schein. 143. 7). A magyar szavak közül ide tartoznak: 1. *polgár*: déli erd. szász *borger* (mindkét jelentésben, v. ő. Schuller, beiträge és Mtsz.), ófn. *burgári*; v. ő. még frankf. *borgemester* (1463-ból Wuel. 15)-2. *torony*: déli erd. szász (nagyszebeni) *t'orn* (Scheiner 143, éjszaki erd. sz. valamint lux. *t'örn*, *t'ár* kfn. *turn* Kisch 22, 23, Arch. 26: 160), knémet régi adatok: *torn* (Weinhol. Mhd. gr. §. 44), frankfurti: *thorn* 1391; *parthorne* 1365, uf dem *dorne* 1364. *thorn* 1410, brockenihorn 1454, pfarrthorn 1500, fryebergdorn 1463. (Wuel. 14, 17, 35, 37); a szó *ny*-jéről lásd a 60. §-t. 3. *ostrom* (eredetibb ostrom, ostorm-ból, svarabhakti v. ő. §. 20) kn. frankf. *storm* (1405-ből), *stormglocken* (1410, Wuel. 14), úfn. *sturm*, vö. orosz *storm*: tengeri vihar. 4. *morzsol*. Az *u*: *o* megfelelésen kívül az *rzs* is kném. mellett érv. v. ő. Arch. 26: 215 és *mozsár*. 5. *porkoláb* v. ő. *borckgrefen* (frankf. 1444, Wuel. 14). — Ide való példák még: *mormol*, *tornír* és az *ortály*. Ez utóbbi *o*-ja a lat. *ordallium* hatása alatt is fejlődhetett.

Jegyzet: Csak megemlítem, mert később bővebben tárgyalom, hogy látszólag *ū*: *ō* megfelelés van a *szörpöl*, *szörböl*-ben. A szó az *rp*, *rb* alapján nem lehet felnémet eredetű (v. ő. §. 4, 42 és siegfolyómenti *scharb*: *scharf*, H. 80).

37. §. Kfn. *u* *m* + consonans előtt (*b*, *p*) a magy.-ban *o* (v. ő. moselfr. *o*; besz. sz. *o*, erd. szász *o*, szep. szász *o* v. ő. Arch. 26: 161, Kisch 24, Schein 142, Lumtz. §. 16.; itt jegyzem meg, hogy az *u* *m* vagy *n* + kons. előtt az alsófrankban is *o* Piper: Die verbreitung der d. dia. bis um das jahr 1300. 7 lp.); ide való példák: 1. *komp*: besz. szász *k'omp*, ww., eifl. *komp* Kisch 24, besz. szász *komp* Arch. 26: 161, 204, siegfolyómenti *komb*, *kombe*, *kombich* (H. 77), szep. szász *komp* (krippe Lumtz. §. 62), kfn. *kumph* (v. ő. §. 2.); 2. *komplár* v. ő. *komp* (és §. 2.); 3. *kolompér*: krumpli; besz. sz. *k'ompír*, tr. *grombier* (Kisch 24):

4. *zsomp*: besz. sz. *zomp* Arch. 26: 161, szep. szász *zomp*, *somp* (Lumtz. §: 110), kfn. *sumpf* (v. ö. §. 2.); ebből való a *zsompol* ige; 5. *zsompor*, *zsomboly*: bair. *sumber*. Jelentésére fontos megjegyezni, hogy mint mérték, a mely jelentése meg van a magyarban, a németsejben csakis a frankok közt, továbbá Felső-Pfalzban és Svárországnban járatos (Schmeller). 6. *lomp*, *lompas*, *lombos* kései kfn. *lumpe* átvétel az aln. *lomp*-ből; v. ö. szep. szász *lomp*, *lompas* (v. ö. §. 2.). 7. *tromf* szep. sz. *tronf*; a szep. szász alak kölcsönvétel az újfn.-ből, de a hangzója megváltozott, v. ö. Lumtz. §. 110. —

Tájszavaink közül ide való a *pomp* (bányászati kifejezés), szep. sz. *pomp*, siegfolyómenti *b o m b e* (H. 76), eifl. *p o m p e* (B. 24), újfn. *pumpe* (v. ö. magy. *pumpol*).

Jegyzet. Kfn. *u*, kn. *o m + p* előtt az umlaut *e, a* (Arch. 26: 162), esetleg *i* lehetett; ilyen alakból fejlődött a magy. *römpöly*; eredetibb hangállapot *rempely*; v. ö. szep. sz. *römpöl*, *rempel*, a mely származékszava a kfn. *rumpel*, illetve szep. sz. *romp* (Lumtz. §. 110), besz. sz. *romp* (Kisch 24, 46. *zältsrump*: gefäss zum aufbewahren des salzes Arch. 26: 162 s v. ö. §. 3.), siegfolyómenti *r o m b* (H. 77.) szónak.

38. §. Kfn. *u n + consonans* előtt (v. ö. a különböző nyelvjárásokbeli megfeleléseket a 37. §.-ban) kn. *o* a magyarban *o*. Ide való példák: 1. *goront*: besz. szász *grant* (Arch. 26: 162) erd. szep. szász *grond* (K. 45), kfn. *grunt*; 2. *font*: besz. szász *font*, *fant* (régí adat *ficnd* Arch. 26: 202), szep. szász *font* (Lumtz. §. 111), kn. *punt* (Weinh. mld. gr. §. 132), siegfolyómenti *p o n t* (H. 76), eifeli *poñt* (B. 6), kfn. *pfunt*, v. ö. §. 6.; 3. *pont* kn. *pont*, újfn. *punkt*; 4. *bonta* szep. szász *bontyç*, újfn. *bunt*. — A tájszavak közül ide való: 1. *ponc* (bányász kifejezés) kn. *bonze*, baj. *ponz*; 2. *konst* (bányász kifejezés) erd. sz. *könst* (Wolf. Vok. 37), siegfolyómenti *k o n z t* (H. 52), újfn. *kunst*; 3. *konc*-hal újfn. *kunz*.

39. §. Kfn. *u n + d* előtt a magyarban *a* hanggal van meg. Ide tartozik a régi *fajlandis*, *közlendis*, *landis*: posztó név (NySz.), melyet Páriz Pápai nyomán pannus Londinensis-nek fordítják szótáraink, vö. közalnép. *lundisch*; Schil. Lüb. mnd. wb.; itt a szerzők kérdőjellel közlik, vajjon London? Lynn? Lugdunum-Leyden? városoktól ered-e a név; tény azonban az, hogy sokszor »pannus londi nensis»-nek van értelmezve a latin aktákban.

Egy 1500-ból való frankfurti városi aktából Wuelker »*lundisch*

[=lundisches] duch in der stopen gassen (15 lp.)» adatot közöl s *lundisch* mellé oda teszi, hogy »lundisch» Lund városától (hol fekszik?). A szó átment sok nyelvbe; Savvajitov a maga Onucanie erarinnuxъ русскихъ утварей одеждъ stb. cz. munkájában részletesen beszámol arról, milyen volt az orosz lundis (lundisch) s milyen volt általában (74 lp). Nekünk e helyen csak azt kell tudnunk, hogy az *nd* előtti *u*-nak: a magyarban *a* felel meg. Nem akarom felemlíteni, hogy a nyug. németben *a* áll felném. *u* helyén néhány esetben (v. ö. Weinh. mhd. gr. §. 23); egyszerűen hivatkozom arra, hogy a torockói bányász nyelvben a négy kerekű taligának *hant* a neve s hogy ez fn. *hund* szónak az átvétele erd. szász közvetítéssel. Az erd. szászban ugyanis a *hund*: *hant*-nak is hangzik (Schein. §. 39, 4). A kfn. *u* tehát *nt* előtt *o*-n keresztül *a*-vá is fejlődhetett (*o*-ból *a*: *bak* szóban, vö. 33. §.) s ezzel az *a*-val van dolgunk a népnyelvi *hant*, régi *lundis* szavakban. Fontos azonban, hogy a régiségekben *fajlongis* és *hunk*-futó is van. E szavakban az *nd* gutturalis nasalis *ng*, *nk*-vá lett; ugyancz az eset van a kfrkban; ott a *hund* helyett *hunk*-ot, *binden* helyett *bingen*-t mondanak (K. 30; kölni *hunk* Ar. 1: 3: 61), siegfolyómenti *bing*: *binde* (H. 59, vö. Paul: Grundriss I: 592.). Már a 11. §-ban hivatkoztam a *k: t* megfelelésre (bitfa, zamat, hukmány lusták MTsz.), s mint olyanról szóltam, a mely egész határozottan, ad tanúságot régi német jövevényszavaink eredete felől. Itt csak szóról szóra veszem át az Archiv cikkkét s leolvasom a kfrank területnek *nk*-ás (nd- helyén) helyeit a Scheiner-Wenker-féle térképről: Ezek: »Kaldenkirchen, Kempen, Hüls, Krefeld, Ürdingen, Angersmund, Kettwig, Velbert, Neviger, Elberfeld, Barmen, Ronsdorf, Lüttringhausen, Lennep, Hückeswagen, Wipperfürth, Eckenhagen, Waldbröl, Rheidt, Enskirchen, Schleiden, Montjoie. Ez az *nd*, *nk*-vonal félkört alkot, s magában foglalja a ripuári területet (v. ö. Arch. 28: 93, 94 és *n*: *ng*-ét §. 19. 60 és a mellékelt térképet.).

E két sajátág tehát egyöntetűen bizonyítja, hogy a magyar nyelv régi ném. szavai mifele nyelvjáráshól valók.

40. §. Nyelvünk egyik legrégebbi német jövevényszava a *bitang*, régi jelentése »szákmány» s Szarvas helyesen ismerte fel eredetijét a kfn.-*bitunge*-ben. Az ófn. *-unga*, kfn. *-unge*, újfn. *-ung* képző az erdélyi szászban tudomásom szerint mindenütt *-ung* (*-uyk*)-nak hangzik (régí adat: *kledung* Arch. 26: 172; mai adatok *menuyk*: meinung,

munnigk: mahnung Arch. 179); nem foglalkozom e helyen kfn. *iu*: magy. *i* megfeleléssel (v. ö. §. 57, 58), a mely knémet eredetre mutat. Most csak azt vizsgálom, miért van e szóban *-ang* az úfn. *-ung* helyén. Weinholdnál (mhd. gr. §. 258.) azt olvassuk, hogy az *ung*-nak «középnémet mellékalakja *onge*, azonfelül *inge*, a mely utóbbi a 13—15. században irt ripuári frank nyelvemlékekben igen gyakran előfordul (kaln. *inghe*, aln. *inge*)». V. ö. 1362. frankfurti adat: obir irer *rechnonge* Wuel. 14. — Erről a knémet *-onge*-ről már most azt kell tudnunk, hogy a szep. szász leibiczi nyelv-járásban az *-ung* mindig *-ayk*-nak hangzik, pl. *käulayk*: köhlung, *äctayk*: achtung, *täylayk*: teilung. A melyik szó *-ung*-gal van meg itt, mint pl. *hoffnuyk* (= hoffnung), az felnémet jövevény (Lumtz. §. 91.). — A *bitang*-on kívül itt emlitem meg a *lödینگ*-ot. Már az előbbi Weinhold-féle idézetből is láttuk, hogy *-ung* helyén középnémet területen igen gyakori az *-ing* is. De megvan a képző felnémet területen is. Weinhold bair. gr. §. 20-ban azt mondja, hogy Felső-Pfalzban három szóban: *achting*, *hoffning*, *rechnung* *-ing* végzet van az *-ung* helyén. A *lödینگ*-nak azonban *ö*-ja osztrák-bajor eredetű; másrészt meg értesülésem szerint megvan a képző a lieneben is *-ing* alakban; a pozsonyi németésgből *lädینگ*-alakot tudok idézni s a karintiai szlovénben *kvitinga* a 'nyugtató' neve. (v. ö. Matzenauer), a mi a ném. *quitting*-ből egy *quitting*-en keresztül válhatott csak. Mindezek alapján a *lödینگ* felnémet eredetű s vallomása semmit se bizonyít. A *bitang* azonban knémet.

41. §. Germ. *u*, kfn. *u* germ. *p* (kfn. *pf*, *f*) előtt a magyarban *o*-val van meg (v. ö. besz. szász *g*, *g*, szep. szász *a*, moselfrank *o* Kisch 24. Arch. 26: 161. Lumtz. §. 162); idevaló a NySzót. *koporsalya* (v. ö. §. 5), melynek első tagja a kfn. *kupfer*; v. ö. besz. szász *kofér*, aln. *koper*, ang. szász *copor*; moselfr. tr. dellux. eifeli *koffer* (Kisch 24. B. 6.), besz. sz. *kafer* (Arch. 26: 161), szep. szász *kopg*, középaln. *koper* (Lumtz. §. 62). A frankfurti nyelvből idevaló példák: 1348: *coppir*, 1404, 1428, 1431: *kopper*, 1404, 1426: *koppersmät*, *koppersmydt* (Wuel. 14, 26). — A tájszavak közül idevalók: 1. az erdélyi *hof*: marhafartó (MTsz.), melyre v. ö. besz. szász *hof* (Kisch 24), *haf* (hüfte Arch. 26: 197), siegfolyómenti *hofft* (H. 79), 1439-ből való frankfurti adat: *hopisen* (hufeisen Wuel. 14), kfn. *hu* (Kluge, — V. ö. §. 9); 2. a szatmármegyei *kofa* (viz-tartó fakanna MTsz.; v. ö. ném. *kufe* Kluge és §. 48).

42. §. Kfn. *u* kettős gutturális tenuis előtt a magyarban *o*: umlautozott *ü* a magyarban *ö*; idevaló szavak: *boglár*: kn. *pokelär* (Weinh. mhd. gr. §. 153, v. ö. §. 7). — A *k*, *ck* tenuis előtti *u*: *o*-val van meg a szep. szászban (v. ö. leib. *drock* kfn. *druc* Lumtz. §. 62), a besztercezi szászban (*drak* (Arch. 26: 161). Az umlautozott *ü*: *ö* megfelelés megvan a *dörököl*, *döröcköl*, *fröstököl*, *fööstököm*, *szörpöl* szavakban. — Ez *ö* ném. nyelvjárási *o*, *e*-ből lett s csak a magyarban labializálódott. A régiségben *döröcköl* mellett *dereckel* is előfordul (v. ö. aln. *dersken*, *dreschen*, *prügeln*, W.; más törzsből való az erd. sz. *traksn* Arch. 26: 161, siegfolyómenti kfr. *drähseln* Kisch 57). A *fööstököm*, *fröstököl*-beli *ö*- is *o*-ból magyarazódik, v. ö. besz. szász *frästekel*, kfn. *vriestücke* (Arch. 26: 164). A *dörököl* is az erd. szász *drok* umlautozott **droken* alakjából lett. — Így magyarazandó a *böllér*, *görling*, *kömény*, *kömin* szavak *ö*-je is; ezek is nyelvjárási *o*-ból lettek.

43. §. A germán *u* azonban — néhány esetben — megmaradt *u*-nak a magyarban is; középnémet forráson keresztül kaptuk a *huta* szót a *pöröly*, *hámor* szavakkal együtt. A kfn. *u*:*t*-hangok előtt *u*-nak marad meg a mai szep. szászban (Lumtz. §. 63), a besz. szászban (v. ö. *tut'el*, kfn. *tutte* Kisch 21), a szászrégiben (Arch. 26: 160: *trut* kfn. *trate*). A *huta*-t átadó nyelvjárásban ilyen helyzetben az *u* megmaradt *u*-nak. — A szót még egyszer átvettük a *hukmány* és *hotymány* alakokban (MTsz.); az elsőben a *t*:*k* megfelelés knémet (v. ö.: *bitember*; *hosták*, *zamat*, v. ö. Kisch 58, és §. 11, 39). A *t*:*ty* palatalisatióra v. ö. a *frigy* szót (§. 15, 29, 60 és Schein. §. 37).

Jegyz. A *kohó* szónak *o*-ja az *u* helyén (v. ö. *kuche*, de *kuchel* is Kluge) magyarazható akár a *kohol* igével, akár pedig a kn. *kochin*-ből (v. ö. Frankf. 1441: in die *kochin* = *kachel* Wül. 19), a hol *a*:*o* megfelelés van. E szerint a szó a *kachel*-nek (v. ö. Grimm 5: 12, *kachel*: 6) is lehet az átvett alakja.

Végig tekintve már most az összes germ. kfn. *u*: magy. *o* megfeleléseken, azt találtuk, hogy ezek az *o*-k megvannak abban a német nyelvjárásban is, a melynek hangtanával a magyar nyelv német szavainak hangtana annyi más egyezést is mutat. Hogy ez a nyelvjárás nem lehet csak knémet, bizonyítottuk: itt még csak azt említjük meg, hogy a knémet nyelvjárások a felném. *u* helyén általában *o*-t mondanak (Weinh. mhd. gr. §. 50). A középfrank. az

erd. szász és a szep. szász általában ezt az *o*-t használják. Nincs tehát ok azt állítani, hogy a feln. *u*-k a magyarban váltak volna *o*-kká.

β) Hosszú vocalisok.

6. Nyugati germán *ā*.

44. §. Hosszú germ. *ā*:*o*-val van meg a *drót* szóban (v. ö. beszt. szász *drōt*, tr. eif. *drōt* kfn. *drāt* Kisch 25, kölni *droht* Ar. I: 3: 59, szep. szász *haerōt* kfn. *hirāt* Lumtz. §. 42). Ez az *ō* azonban megmagyarázható az osztrák-bajorból is. De ha a *drót* nem is biztos példa, a régiségbeli *grō* okvetlen az; a kfn. *āw*-ból egész szabályosan *ō* lesz a beszterzei szászban; itt az ófn. *grāo* úfn. *grau*: *grō*-nak hangzik s erre az ejtésre már 1505-ből való erd. szász példát is lehet idézni (*groo* Arch. 26:166, 183); a szepesi szászban ugyanígy van a szó (*grō* K. 45); a középfrank nyelvjárá- sok közül *grō*-t mond a trieri az eifeli (Kisch 25) és a siegfolyó- menti (*gro*, H. 36.).

A germ. hosszú *ā*-nak, középnm. nyelvjárásbeli *ō*-nak az umlautja *ē* az erd. szászban és a moselfrankban; ugyanilyen a délfrank hesszeni nyelv is (v. ö. *grēbe* Kluge; Kisch 25. Arch. 26:165). Idevaló szó az erdélyi *geréb*, hesszen. *grēbe*, beszt. szász *grēf*, *grēf*, *grēf*, ófn. *grācio*. (Kisch 25. Arch. 26:165, v. ö. §. 9 és Nyközl. XXVIII.). Nem biztos példa a *légely* (ófn. *lāgila*, beszt. szász *lēgal*, *lēgal* Kisch 25. Arch. 26:165, 211), mert a szó jöhetett felnémet területről is.

7. Nyugati germán *i*.

45. §. Kfn. ófn. *i* úfn. *ei* a magyarban *é*, *i*-vel van meg; ide- való példák: *szekrény*, *rénes*-forint *gelét* (gelit is), *pép* (= pipio) és a *mélyföld*, *milyföld* (vö. kfn. *mile*, »dem schwäb.-baier. wenig geläufig« Kluge 60. §.). Fontosabb azonban két idevágó más példának a vallomása; az egyik a régiségbeli *drettāl*, a hol *drei* kfn. ófn. *dri* helyén *e*-t találunk. E sajátságra összevetendő, hogy az erd. szász is *dretāl*-t *dratāl*-t mond (kfn. *dritteil* Kisch 33, Arch. 26:180) s hogy középnm. nyelvemlékekben *drefaldigheit* van (Weinh. mhd. gr. §. 66). A másik szó a népnyelvi *rutő*, *rőjtő* (vesszőből font haltartó Mtsz.), a melynek *ü*, *ö*-je *e*-ből magyará-

zandó, v. ö. beszt. szász *rēter* (sieb), ófn. *ritara* (Arch. 26:168). Ez az *ē* a beszterzei szászban az *i*-nek szabályos megfelelője, a jelenség pedig szorosan összefügg a kném. *fes*: *fisch* helyett, *des*: *tisch* helyett-féle ejtéssel (v. ö. §. 31 és 59).

Jegyzet. A nyugati germ. *i*: úfn. *ei* megvilágítása mellett az erdélyi szász nyelvjárásokra azt a fontos tényt tudjuk meg, hogy azok a mellékelt térképen feltüntetett *is* | *eis* területnek *eis* (= jég) kiejtésű vidékéről valók. Az erdélyi szászok az *i* helyén *ei*, *ai* diphthongust mond, kivéve a déli erdélyi szászt, a mely *k*, *g* és az *i* hatása alatt jésített consonansok előtt *ē*, *ō*-t használ (vö. 60. §. Schein. 13. §. Bilder aus der vaterl. Gesch. II: 417.).

8. Nyugati germán *ē*.

46. §. Germ. *ē*, kfn. *iē*, ófn. *ia*, úfn. *ie* a magyarban *i*-vel van meg. Idevaló példa a *ciha* kfn. *zieche*, ófn. *ziahha*, úfn. *zieche*. a szászrégeni nyelvjárásban az úfn. *ie* helyén *χ* előtt mindig rövid *æ* áll (v. ö. *krach*, *grax*: *griechin* Arch. 26:167. Beitr. 12:134). Jellemző már most épen a déli erd. szász dialektusokra, hogy az ilyen spiráns *ch* (*x*) előtt rövidülés történik; a rövidülés épen a *ciha*: ófn. *ziahha* szónál is megtörténik (v. ö. közerd. szász *tsiha* Schein. §. 12).

47. §. Sokkal fontosabb vallomása van a germ. *ē*, kfn. *ie*, ófn. *io* helyén álló magy. *e* megfelelőésnek a *fertály*, *ferton*, *ferdung* és a *fec*-tej szóban. Mért mondunk *fertály*-t, mikor *fillér*-ről, *firtli*-kről is beszélünk? — A franknyelvjárásban a kfn. *iē*, úfn. *ie*-nek hosszú *ē* a megfelelője; ott tehát a *ferdung*-ot *verdunc*-nak mondják (Weinh. mhd. gr. 65); a *vier*: *ver*-nek, *vierte*: *verte*-nek, *vierzig*: *värzich*-nek hangzik (u. o., westf. aln. v ē r, W.). Mi természetesebb, minthogy a magy. *fertály*, *ferton* (v. ö. kfn. *vierten* = vierdunc Lex. Mhdwb.), *ferdunk*-beli *fer*-t a nyelvjárás nekünk már *e*-vel adta. S nem feltűnő-e már most, ha azt olvassuk, hogy a déli erd. szász a kfn. *ie*, ófn. *ia*-t *r* előtt nem hosszú *ē*-nek, hanem rövid *e*-nek mondja (v. ö. *ser*, *sär*: *schier*, ófn. *sciario*, *her*: *hier* ófn. *hiar* Schein. §. 12). S ép így a siegfolyómenti az ófn. *io* helyén = rövid *e*-t mond (K. 35). Egyébiránt a kfn. *i* is rövidülhet *e*-vé, pl. *mīn*: *mēn* stb. (v. ö. Arch. 26:168, Kisch 27). A milyen a *fertály*, *ferdunk* (v. ö. t. *fierdunok*, aln. *ferting*, *veerding* Be.) *ferton*-

beli *e*, ugyanolyan eredetű a *f e e s*-lejbeli *e* (*st* előtt *e* v. ö. kfn. *ei*, ófn. *ei*, germ. *ai* > magy. *e*: a *mester* szónál 53. §. és munkámat).

9. Nyugati germán *ō*.

48. §. Germ. *ō*, ófn. kfn. *uo*, úfn. *u*, a magyarban *o*-val van meg: idevaló példák: 1. *zsinór*, 2. *fóris*. Kfn. *uo* — *r* előtt *o*-val van meg az éjsz.-eifeli, siegfolyómelléki és a ripuari frankban (Kisch 27. K. 35); az erd. szászban *ō* a megfelelés (*snār*, kfn. *snuor*; *snārzi* Arch. 26:169. Kisch 27), míg ellenben a szepesi szászban *snār* mellett *snor* is járatos (v. ö. Lumtz. §. 132: *snor*: *schmur* am *spinnrad* der *tuchweber*). — A másik idevaló szó a *fóris*: fuvaros. Weinhold azt írja kl. mdh. gr. 50 §.-ban, hogy a kfn. *uo*:*ō*-fokon áll a középnémet területen a *fuhr* szóban; nagyobbik nyelvtanában aztán azt olvassuk, hogy a leggyakrabban és a legerősebben a ripuari, kevésbé a moselvidéki és a hesszeni nyelv őrizte meg az *ō*-t a kfn. *uo* helyén (77 §. mhd. gr.); példái közt van *fōr*, *fōren* alak is. — A *fuvar* alakra esetleg hathatott a *fahren* ige is, a mely az *ā:u^a* diftongusos ejtéssel van meg az erd. szászban és a siegfolyómenti középfrankban (*fuoren*: *faren* Kisch 9. 10); nézetem szerint azonban maga a *fuvar* ép olyan felném., mint a milyen a *kudarcz*, *suarcz* (surez) szó. (Az umlautozott alakra példa *hüeter*: vö. *hüeter*). — A *fuvar*:*fóris*-ből nem kovácsolok érvel azért, mert a két alak esetleg egymásból is fejlődhetett. Ellenben a *zsinór* szemben a t. *snārka*-beli *ū*-val határozott középfrank eredetű.

Végül itt említem meg a *lōga*, *lōgga* (kfn. *louge*, lat. *lucio* Lexer Mhdwb.) és a *bōdē* (*buode* Kluge) szavakat. A *kuf* felnémet, de a MTsz.-beli *kofa* a maga *o*-jával határozottan knémet (v. ö. §. 41).

10. Nyugati germán *ū*.

49. §. Germ. kfn. ófn. *ū*-nak a magyarban rövid *u* felel meg; e jelenség összevetendő azzal, hogy a középfrankban, különösen a siegfolyómenti nyelvjárásban, továbbá az éjszaki eifeli, éjsz. lux. és a ripuari-ban a hosszú *ū* igen gyakran megrövidül; ez a rövidülés megtörténik az erd. szászban is, csak hogy nem rövid *u*, hanem rövid *o*-val is lehet akkor a szó (v. ö. K. 34, Arch. 26:171, Kisch 28); idevaló magyar szavak: 1. *tuba*, *tubiczám*: ófn. *tūba* (vö. Schein. 15. §. c.). 2. *ruta* (van *rūta* is) ófn. *rūta*; 3. *zsufa*:

siegfolyómenti *suffe*, kölni *suffe* (K. 34, v. ö. 5. §.); 4. *füstély* v. ö. kfn. *vüst*. — E példákra már most összevetendő a *huss*:hús helyett (Kisch 28) stb. — A nyug. germán *ū*, úfn. *au*-ra a térképen vö. hogy a *hūs* | *haus* határ összeesik az *is* | *eis* határ vonallal (vö. Bilder aus der vaterl. Geschichte II: 417 és 45. 59. §.-okat).

Jegyzet. A *sürol* ige *ū*-jából, bár ez az *ū* a magyarban is megnyúlhatott, nem vonok semmi következtetést (v. ö. kfn. *schüren*). Nincs azonban kizárva, hogy a kfn. *iu* kn. *ū*-s ejtésnek bizonyítéka (*scheuern*). Legyegeyszerűbb azonban az a magyarázat, hogy itt *r* előtt eredeti hosszúságnak a megőrzésével van dolgunk. Az erdélyi szász *r*, *s* előtt az *ū*-t megtartotta (vö. Scheiner 15. §. és itt 50. §.).

50. §. Germ. kfn. ófn. *ū*-nak a magyarban *o* felel meg. A kfn. ófn. *ū* helyén rövid *o*-t ejt a szászrégeni nasálisok és *t*, *f*, *x* előtt (Arch. 26:171, K. 34; Schein 15. §.); ismeri az ejtést néhány példában a szepesi szász is (Lumtz. §. 64, Anm. 3) s ismeri, csak hogy hosszan ejti a ripuari frank is (*t*, *r* előtt). Idevaló példák: 1. *pór*. Ezt a szavunkat csak úgy érthetjük meg, ha felveszünk egy *ō*-s ejtést, ma a szó a siegfolyóvidéki frankban *būr* (H. 33); az úfn. az *ū* és *r* közt *o*-t fejlesztett s egy ilyen *bauer*-ből a magyarban nem lesz *pór*.* — Tekintetbe kell már most vennünk, hogy a germ. *ō* + *r* és a germ. *ū* + *r* egybeesett a knémetben; mindkettőnek hosszú *o* lett a megfelelője. Weinhold (mhd. gr. §. 80) a ripuari frankból példákat idéz arra, hogy a germ. *ū* + *r* [úfn. *au*(+*o*)+*r*] *ōr*-nak hangzott (*troren*: *trauern*, *trorande*, *trorich*; *voris flamme*). A magyar *pór* egy ilyen ripuari frank *pór*, *bór* átvétele. Itt említem meg az umlautos *lōre* alakot, a hol meg kfn. *iu* (= *ū*) helyén *ō* áll (v. ö. §. 51); 2. *zoborol* ófn. *sūber*, erd. sz. *zūwər*, úfn. *sauber* (Arch. 26:171; erdélyi szászban általában hosszú *ū*-val, Schein. 15. §.; más nyelvjárásból való átvétele a magy. *czábár*); 3. *kóta*: nagy gyékénynyaláb, mely a macskakötélhez van kötve s a víz felszínén úszva mutatja a pontot, a mely felé keríteni kell; akkor használják, mikor a látott halat fogják (MTsz.). Grimm szótárában azt olvassuk, hogy az úfn. *kaute* «történelmi értékkel bíró knémet szó». Felnémet és alnémet területen nem *öl* s szláv-lett rokonságu

* Az aln. holland *boer*-okat (ejtsd *b u r*) mi is *b ū r*-nak ejtjük.

Grimmnél megolvasható; 4. *sróf* úfn. *schraube*, kfn. *schrübe*, erd. szász *šrauf* (Arch. 26: 170, 206, v. ö. §. 8).

Jegyzet. A felnémet eredetű szavaknál az úfn. *au*: *á*-val meg a magyarban; v. ö. *cíngrát*, *rámol*, *rábsicz*, *czábár* stb. (*kraut* erd. szász *krot* Arch. 26: 171).

51. §. Az *ú*-nak megfelelő umlautos alakok *ö*-vel vannak meg a magyarban; idevaló példák: 1. *löre* (v. ö. 50. §. *pör*); 2. *rő*; 3. *tözsér*. Ez eseteket lehet úgy magyarázni, hogy a hosszú *ó*-nak (kfn. *ü*) umlautja *ö* vagy *é*, *i*. Egyébiránt a siegfolyómenti, éjszaki ejfeli, éjszaki lux., ripuári a kfn. *ú*-t *i*-vé umlantozza (a mely *i* rövidülhet *i*-vé), vö. *hüser*: *häuser* stb. Kisch 28. A magy. *löre* (kfn. *liure*, *lürz*, beszt. sz. *laer* Kisch 28, Arch. 26: 176), *rő* (v. ö. *rauh*, aln. *ruig*) és *tözsér* (v. ö. kfn. *rostiuschaere*, aln. *paarden tuischer* Kluge) ilyen *i*-ből fejlődhetett. V. ö. *löss*: *ö*-je *i*-ből, *pöröly* *e*-ből (prës: prös MTsz.). Az umlautnál tehát azt mondjuk, hogy az *ú*-nak *i*, *é* volt az umlautja, a mely a magyarban lett labiális vokálissá.

γ) Diphtongusok.

II. Nyugati germán *ai*.

52. §. Nyugati germ. *ai* kfn. ófn. *ei* helyén a magyarban *é* van a *czégér*, *réf*: *röf* szóban. E két szónál az a tanulságos, hogy mindakettő felnémet közvetítéssel is átjött, még pedig *czäger*, *raf* alakban. A *réf* megfelelője kfn. *reif*, aln. *reep* (Kluge, westf. aln. rép, W. stb.); a *czégér*-re pedig összevetendő a mai beszt. szász *tséjær* (Arch. 26: 211), szép szász *tséjgr* (Lumtz. §. 70). Hosszú *é*-t találunk s szerintem idevaló a magy. *létta* (v. ö. *lajtorja*) és a *sol-tész* (hosszú *e*-vel a frank nyelvjárásokban Weinh. mhd. gr. §. 65). A középfrank dialektusok a germ. *ai* helyén *ei*-t mondanak, így a luxemburgi, siegfolyómenti (Arch. 26: 172). A hazai középnémet nyelvjárások szintén *e*-t, *i*-t, *y*-t mondanak (Arch. 26: 172, Kisch 28, Lumtz. §. 70, Scheiner §. 16).

Jegyzet. A frász. *häcklis* szónak *á*-ja felnémet eredetre mutat, bár a moselfrankban is *fräslích*, beszt. szász *fräs* (Kisch 29), beszt. szász *häkliz* (Arch. 26: 173) a járatos.

53. §. Az 52. §-ban kimutatott *é* meg is rövidülhet s akkor *e* lesz belőle. Ennek az emléke van meg a magyar *peczér*, *mester*, *gerely* szavakban. A rövidülésről mi itt nem értekezünk hossza-

sabban (v. ö. Wolf-Scheiner munkáit, v. ö. 59. §.); egyszerűen ideiktatjuk, hogy germ. *ai* helyén az erd. szászban sok esetben *é*, *i* a megfelelő (Arch. 26: 173, Schein. 16. §. 2.). — A *mester* szónak ma az erd. szászban csak összetételben, a hol tehát mellékhangsúly alatt áll az ófn. *ai*, felel meg rövid vokális (*šumister*, *šumaster*, kfn. *schuolmeister* Arch. 26: 180), egyébként pedig *mister* az alakja (v. ö. *öszázmester*. Arch. 26: 173). Régi erd. szászban azonban *mester* volt az alakja; egy 1472-beli erd. sz. *mester* és 1570 erd. sz. *mester*-t hosszú *e*-vel olvassa Keintzel (Arch. 26: 172). Ugyanesak hosszú *e*-vel olvassa Weinhöld a knémet *mester*-t (mhd. gr. §. 65). A frankfurti nyelvből ismerünk *borgemester*-t (1463), *mester* Eberhart (1456), den *bumester*-t (1457. Wuelek. 22). A vestfaliai alsz.-ban *mester* = *meister*, (he werd em *mester*), ellenben *mester* = *schulmeister* (W.); Bremenben (Sauerland) *mester*, *meester* a szó alakja (Be.) — Ha mi ma *majszer*-t és *mester*-t mondunk, ha az orosz *maszterszkája*-, *maszterovája*-ról beszél, ha szó van egy műhelyről, atelier-ről, ellenben *policzejmészter*-ről, ha szó van a rendőrkapitányról, úgy itt az *a*: *e* kétségtelenül elárulja, hogy az egyik felnémet, a másik pedig nem felnémet eredetű. A magy. *mester* és *majszer* is tehát két különböző ném. nyelvjárásból való. 2. *peczér* kfn. *beiz-zaere* (v. ö. erd. sz. *reitsn*: *reissen* Arch. 26: 173). 3. A *gerely* szó (*r* előtt ófn. kfn. *e*, got. *ai*) szintén idevaló rövidült alak (v. ö. Kluge), bár teljesen megfelelő szót ma se tudok közölni.

12. Nyugati germán *au*.

54. §. Germán *au*, kfn. *ou*, úfn. *ou* = magy. *ú*; idevaló szavak: a *zsup* (kfn. *schoup*, úfn. *schaub*, beszt. szász *šof*, *šöf* (Arch. 26: 174, Kisch 30)) és talán a *lög* szó (*lauge*: *louge* Kluge). A germ. *au*, ófn. *ou* a déli erdélyi szászban *ü* (Scheiner §. 17; Beitr. XII. 137), míg ellenben az éjszakiban *ó* (u. ö. és Kisch 29, 30, Arch. 26: 174, K. 35). A szászrégeni nyelvjárásban ez a hosszú *ú* meg is rövidülhet (v. ö. Arch. 26: 175. anm.); ott *bodrux* van *troug* helyén stb. Ilyen rövidüléssel van dolgunk a *kufár*, *kufáros*, *kufárkodik* (NySz. MTsz.) szóban (v. ö. kfn. *koufen*, ófn. *koufön*), míg ellenben az éjszaki erd. szász *ó* megrövidülésére példa a *Bongárd* helynév, a mely az erd. szászban és a moselfrank eifeli nyelvjárásban *bojert*, *bojert*

(Kisch 30, v. ö. §. 13, 17; a mellékelt térképen a következő -*gert* végű helyneveket: *Steinwingert*, *Epgert*, *Elgert*, Wenker-féle térképről). Nagyon érdekes már most, hogy mind a kfn. *boum*, mind pedig a *koufen* átjöttek nyelvünkbe felnémet forrásból is, csak-hogy hosszú *á*-val: *puszpáng*, *káfol* (pözs. ném. káffn; v. ö. 50. §., jegyzet.).

55. §. Nyugati germán *au* ófn. kfn. *ō* a magyarban *ő*-vel van meg a *röt* szóban (*rét* mellékalakja is van NySz., a MTsz.-ban pedig *rőji* alakkal is). Az erdélyi szászság a germ. *au*-ból eredő ófn. *ō* és ófn. *ou* közt (v. ö. §. 54) a különbséget megtartja (Schein. §. 17). Az ófn. *ō* helyén dentális és liquidák előtt (v. ö. Arch. 26: 176) a déli erd. szász, pl. a szászrégeni *ui*-t, *üi*-t mond. Medgyes vidéken *rot* helyett azt mondják, hogy *rüt*, *ryut* (Arch. 26: 176, Beitr. 12: 137; siegfyn. *rüt* H. 39; Kluge). E bizonyító szóban már most az a beeses, hogy a székelységből tudok idézni egy másik példát, a hol kfn. ófn. *ō*: déli erd. szász *ü* helyén a magyarban labiopalatális hangot találunk (*ü*-t) s ez a szó a *lülbör*, *lürbör* (babér MTsz.), a mely a kfn. *lörber*, ófn. *lörberi*, éjszak erd. szász *lurbör*-nek, déli szász *lürbör* (szászrégeni), *lürbör* alakjából való átvétel. (Arch. 26: 176). Lehetséges azonban, hogy van *ü*-s alak is; Marienburg szerint ugyanis a nagyszombeni nyelvjárásban egyszerű *ü*-t is mondanak (vö. Ar. I: 3: 60) ilyen ófn. *ō* helyén.

13. Germán *eu*, *iu*.

56. §. Ófn. *iō*, kfn. *ie* = magyar *é*. Ide tartozik szavaink egyik legfontosabbika, a *rét* szó (kfn. *riet*, ófn. *riot*, aln. *rēt* Kluge, Grimm). A magyar szó *é*-je középfrank eredetre mutat (v. ö. Schein §. 18). Szászrégenben az ilyen kfn. *ie*-nek *ē* a megfelelője (v. ö. *bar*: *bier*; ófn. *bior* Arch. 26: 177), a moselfrankban *ē*, *ē*, a trieriben *i* áll (Kisch 31); siegfolyómenti *ē*, vö. *rēt*: *ried* (H. 45.).

57. §. Kfn. *iu*, úfn. *eu* = magyar *ő*. Az 56. §-ban vázolt *ē*, *i*-ből a magyarban *ő* lett egy előzetes *i*, *ē*-ből (v. ö. §. 51). Idevaló szó a *löss* (hess. tür. *lis* Kluge, lásd Nyr. 1899. deczemb. füzet, erd. szász *löss*, u. o. januári füzet), *csők* (kfn. *ziuc*; moselfrank v. ö. tse³: *ziug*; Beitr. 12: 137; siegfolyómenti *zich* K. 35). — Mindezeket az eseteket úgy magyarázom, hogy a hosszú kfn. *ü*-s alakok összekeveredtek a kfn. hosszú *ū* umlautos alakjaival, a

melyeknek a siegfolyómenti, éjszaki eifeli, éjszaki luxemburgi, ripuári középfrank nyelvjárásokban hosszú *i* felel meg (Kisch 28). Ez az *i* aztán meg is rövidülhet, jelesen a siegfolyómenti középfrankban és néha az erd. szászban (*beditt*: *bedutet* K. 35). Ennek a rövid *i*-nek az emlékét őrzi a magy. *bítang*, *bítol* szó (v. ö. §. 40).

58. §. Középfelnémet *iu* helyén *ü*-t találunk a magyarban is egy példában s ez a *csür* szó. Hogy a kfn. *iu* hosszú *ū*, arra főleg két bizonyíték van; az egyik bizonyíték, hogy a hosszú *ū* umlautját *iu* val írják a kfn. kéziratok (*brüt*: *braut*: *briute* stb.) s 2. a verses maradványok rimeit (Weinh. mhd. gr. §. 118). — Ennek az *iu*: *ü* értéknek magyar emlékekben is nyoma van. A Königsbergi Töredék *sciulhessen*-t ir (= szülhessen, Zolnai Nyelveml. 75), a Gyulafehérvári versekben *sciuksegben* walaknok' áll (Nyr. 27: 529) s ez az *iu*: *ü* írás másutt is előfordul. Nézetem az, hogy az *sz*-nek: *se*-vel s az *ü*-nek *iu*-val való írása legrégebb nyelvemlékeinkben német hatás, még pedig XII., XIII. századik német hatás (v. ö. Paul: mhd. gr. §. 6). A *csür* szó volna az egyetlen élő tanu, hogy a kfn. *iu*: *ü*-nek hangzott. Csakhogy felnémet, még pedig osztrák-bajor nem lehet a *csür*; az osztrák-bajorban a hosszú vocalisok *i*, *o*, *u* igen korán diftongizálódtak; a kfn. *iu* (= *ü*) a bajorban már a XII. században *eu* (Weinh. mhd. gr. §. 117, 119). A dolog magyarázata az, hogy az alsófrankban ott, a hol a középfrankkal és az alsószászszal érintkezés van, ez az *iu* ma is *ü* (v. ö. Behaghel 786: register). De ha ilyen *ü*-s ejtést nem is tudnánk kimutatni, akkor sem kell régi bajor hatást látnunk a szóban; a Siegfolyómenti éjszaki középfrankban a szó ma is *schir* (H. 35.) s hosszú *i*-ből a magyarban is keletkezhetett az *ü* (vö. Zolnai: Nyelveml. 15). — A szó felnémet eredete ellen még azt is fölhozom, hogy a bajor-svábban a *scheuer* nem is járatos; helyette a *stadel* az ismeretes (Kluge).

Hangzórövidülés, hangzómujtás.

59. §. A germán hosszú vocalisok és a diphtongusok sok esetben rövidült alakban vannak meg a magyarban; mivel ez eseteket a megfelelő szakaszban részletesen tárgyaltam, itt egyszerűen esportositva felsorolom őket: germán *i*: *drettál* (§. 45), *rütő* (§. 45); germ. *e*: *cíha* (§. 46), *fertály*, *ferdung*, *fecstej* (§. 47); germ. *u*: *tuba*, *ruta*, *fustély*, *zsufa* (§. 49); germ. *ai*: *pecér*, *mester*, *gerely* (§. 53);

germ. *au* : *kufár* (§. 54); germ. *au*, ófn. *ö* : *lülbör* (§. 95); germ. *iu* : *bítol*, *bítang* (§. 57). — Nem bizonyos, vajon hangzónyújtással van-e dolgunk a *pór*, *zóbórol*, *kóta*, *sróf* (§. 50) szavakban, mert hiszen a germ. *ü*-nak *ö* a megfelelője a ripuari frankban. — Azt se szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy lehet valamelyes része e hosszúságokban a hangsúly nyújtó hatásának is (vö. Petz. Akad. Ért. 1896. nov. füzet).

Egyéb jelenségek.

60. §. A magyar nyelv régi német jövevényeinél meg kell emlékeznünk még egy fontos jelenségről: ez a jelenség az, mikor a conzonansok képzésének helye annyira megváltozik, hogy megfelelő palatális, illetve gutturális hangokká lesznek. — A dolgok szigorú megvizsgálásánál azt látjuk, hogy ez a palatalisatio, ez a gutturalisatio sem eredeti, hanem az átadó német nyelvjárás sajátja.

α) Palatalisatio. A régi magyar nyelvben a mai *mérföld*-nek *mély*-föld, *mily*-föld volt a neve (vö. régiségbeli *milj* föld, *mill* föld, *mel* föld stb. NySz., az *i*, *é*-ről lásd a 45. §-t), a mely a ném. *l* helyén a megfelelő palatális *ly* hangot tünteti fel. — A *mély*-föld kétségtelen német eredetű szó, s első tagja, a mint azt már régen kimutatták, az ófn. *mila*, kfn. *mile*, újfn. *meile*. Tudnunk kell már most azt, hogy a mai erd. szász nyelvjárások közt fontos határvonal az, hogy a déliek a nyugati germ. kfn. hosszú *iu*, *i**) után jövő *n*, *p*, *d*, *t*-et jésítik (mouilliren), palatalizálják. Scheiner munkájában olvassuk, hogy *l* erscheint entweder mouilliert als *l'*, oder wohl richtiger als *ll'*, oder stark vokalisch anschwellend. Ersteres ausserhalb des stark mouillierenden Burzenlandes wohl häufiger im osten, letzteres im westen des süd sieb. in wörtern, wie *chil*, *mila*, *pfilari*, *wila* (37. §. 1.). Ez *l'*-es ejtésű szavak közt tehát ott van a mi *mély*-földünk is. A magy. *mély*-föld tehát okvetlen egy német *mēl'* (ilyen hangtani helyzetben az *i*-ből *ē*-lesz; ez a magyarban a hangsúly hatása alatt is megnyúlhatott, de vö. 45. §.) átvétele (A medgyesi nyelvjárásban csak az *l* nem jésül. Beitr. 12: 138.).

Palatalisatio történhetik néha azomban eredeti rövid vocalis

*) Így magyarázandó a *ló es es-je*?

után is (vö. Schein. 39. §.). Ennek nyoma van szerintem a magy. *frigy* (vö. 29. §.), *hotymány*, *torony*, *goesmány*, *cemermány*, *furmány*, hosszú vocalis (kfn. ófn. *e* után) után a *fegyver* szóban (vö. közaln. *vede*, *veide*. Schil.-Löb. mndwb.; aln. *fede*, *feide*; *fedebreef*); a *fegyver* olyan összetétel a milyen az aln. (= itt értsd plattdeutsch) *fedespitt*, *fedderspitt*: ein spieß, eine lanze, die zur rüstung der mittelalterlichen bürgerwehr gehörte; ugyanitt a *wehr* rövid *wer*, *landwere* és *weere* Berghaus: Der Sprachschatz der Sassen).

β) Gutturalisatio. A gutturalisatióról részletesen szoltam a 11. 17. 19. és 39. §.-okban. Itt csak megismétlem, hogy a *fajlongis*, *hunk*-beli *nd* | *nk. ng.* sing-beli *n* | *ng* megfelelés a mi kérdésünk szempontjából döntő választ ad (vö. H. 58. 59.). — Én ide való jelenségeknek tartom a *bít*-fa, *zamat*-beli eseteket, a melyek *k:t* megfelelést mutatnak szemben a *hukmány*-féllel (lásd 11. 17. 19. 39. 43. §.).

A gutturalisatio és a palatalisatio az erdélyi déliszász nyelvjárásoknak olyan sajátja, a melyben a német dialektusok közül *csakis* az alsó rajnaival, a plattdeutschesal (a régi *sassok* nyelve) osztoznak. Marienburg Frigyes 1843-ban tett útja eredményeként irt egy értekezést (Ueber das verhältniss der. sieb. sächs. sprache zu niedersächsischen und niederrheinischen dialekten, Archiv des vereines für sieb. landeskunde, alte folge I: 3: 45—70), a melyet később azzal szerzett meg, hogy a gutturalisatio — palatalisationnak még egy külön cikket is szentelt (Die vertreter des alten stammhaften *ä* und *i* und die mouillierung der konsonanten im siebenbürgischen, Korr. 1879-dik évfolyam 1. 2. 3. füzet). — Különösen az első értekezés adott hatalmas lökést az erdélyi szászok eredete kérdésének a megoldásához. — Mi részletesebben nem ismerjük a palatalisatiót a mai alném. nyelvjárásokból; a tény azonban az, hogy ez a sajátja is meg van és *csakis* ott van meg, a honnan nézetünk szerint a magyar nyelv legrégibb német jövevényei valók.*).

Az előző §§-okban a hangtani bizonyítékok egész sorozatát állítottuk össze; ezek a hangtani jelenségek mind egy helyre fut-

*) Ha az itt kifejtett hangtani megfelelések helyesek, akkor a magyar nyelvnek fontos szavazata van egy-egy német hangtani sajátja chronológiáját illetőleg.

nak össze, Németország egy meghatározható vidékének a nyelvére szakasztottan hasonlítanak.

A germán *p*-vizsgálatából azt láttuk, hogy német jövevényszavaink régi rétege esakis középnémet lehet. De ugyanesak ennek a *p*-nek minden hangtani helyzetben való vizsgálata megmutatta, hogy ez a régi réteg a középnémet nyelv azon nyugati ágából való, a melynek a tudományban Braune elnevezése óta középfrank a neve (vö. Braune: Beitr. I: Zur kenntniß des fränkischen; Paul: Grundriss I.: 538). A többi hangtani vallomás, a milyen a *t* szóeleji *z* (= *ts*-, magy. *c*, *cs*), de szóvégi *t* (esődör esap — euzat), *sz* (szász-végzetre lásd lejjebb), továbbá az *rb* (*rp*: *rf*), *rd* (*rt*), *mb* (*mp*-mellett, vö. §. 2), *t*: *k*, *k*: *ch*, *nd*: *ng*, *nk*, *n*: *ng*, *s* (= magy. *sz*): *x* (= *-chs*, kfn. *-hs*) a mellett is tanuskodtak, hogy a középfranknak nem egész, hanem főleg az éjszaki területe (ripuári frank) szolgáltatta nekünk régi jövevényszavainkat. Ez az éjszaki terület azonban határos az alsófrankkal és az alsószászszal (mindkettő alnémet nyelvjárás). A Düsseldorftól nem messze fekvő *Essen*, *Werden* (népi *W a r d e n*, *W.*), *Elberfeld* már az alsószász nyelvjáráshoz tartoznak (Braune, Beiträge I: 11; vö. Paul: Grundriss I.: 537.). Nem fogunk tehát esodálkozni, ha jövevényszavaink régi rétegen alnémet hangtani sajátást is veszünk észre. Ilyen a *zamat*, *szimat*, *zomānc*-beli *zm*, *szm* szemben a felnémet, középnémet *sm*-mel (vö. westf. *smāk*, *smālt*, *W.*; a székrény-beli *szk*-ra vö. a már mondottakon kívül westf. *skerse*: *scherse*, de *schrain*: *kiste*, *W.*); ilyen különösen a germ. *u* + *r* + consonans = magy. *o* + *r* + consonans (vö. §. 36), a melyet épen legfontosabb szavainknál (polgár, torony) hazai középnémet nyelvjárásainkban is *o*-val találtunk jelölül annak, hogy e nyelvjárások (déli erd. szász (nagyszabeni)) egyrésze nem tiszta moselfrank (v. ö. Bongárd helynevet); s ilyen végül a kfn. *iu*: magyar *ü* a *csür* szóban.

Ha már most Németország nyelvjárasi térképén az összes hangtani sajátástok alapján megvonom azt a nyelvhatárt, a melyből régi jövevényszavaink valók, akkor megkapom azt a területet, a mely a Rajna mindkét partján a Sieg folyótól a Ruhrig terjed. Ez a terület (a *nd*: *ng*, *nk*, *t*: *k*, *n*: *ng*, *k*: *ch* alapján) a Wenker-féle térképén (a mellékletet) vonallal megjelölve Kaldenkirchen-től Krefelden át Duisburg, Elberfeld, Barmen, Gummersbach,

Waldről, Linz, Prüm közt terül el (vö. §. 39). Beleesik e területbe Bonn, Köln (vö. magy. gyóles), Aachen, Düsseldorf. Ez a terület főleg középfrank, innen régi jövevényszavaink határozott középfrank jellemé, de belenyúlik e terület az alnémetbe is (alsófrank, alsószász); ezért van aztán, hogy egy-egy hangtani sajátást ez a nyelvterület is hagyott nemesak a mi nyelvünkben, de az erd. szászban is.

II. Helynevek.

Lumtzer 342 magyarországi német helynevet vizsgált meg; ebből 238 középfrank. Ez a bizonyíték tehát erősen támogatja a hangtani tanuvallomást. Lumtzer fejtegetéseihöz csak azt toldom a magaméból, hogy kész örömet alairom a történetnek azt a tanítását, hogy az első német telepesek: a rajnai frankok alnémetekkel vegyülve jöttek hazánkba (Századok 37: 725. Pauler I: 331). Azok a telepesek azonban, a kik Beregszász-t, Felszász-t, Nagyszász-t (vö. Farkasfalva, Karácsfalva, lásd Komáromy: Ugoesa vármegye keletkezése 13 l.) alapították, semmi szín alatt sem voltak alnémet flamandok.* A 17. §-ban részletesen kifejtettem, hogy a *-szász* szónak a helynevekben semmi köze a népnevi *szász*hoz. A *-szász* helynevekben (mindig esakis második tagul) egy a helyneveink közt jól ismert 'ülése, települése' szóval, s etymológiailag egy az úfn. *sitzen*, gót *sitan*-nál. A flamand nyelv alnémet nyelv, ott a *wasser*: *water*-nek hangzik. Ha Beregszász, Felszász, Nagyszász aln. flamand lett volna, ökvetlen *-szát* volna az alakja. Már most ha megnézzük a Wenker-féle mappán a *t* | *s*, *ss*-sort, azt fogjuk látni, hogy *water* | *wasser*-vonal: Eupen—Aachen—Erkelenz—Düsseldorf—Wupper folyón Elberfeld alatt Gummersbachon át halad. Már most nem feltűnő-e, hogy aránylag egymáshoz elég közel találjuk *Eszlár*-t, *Szatmár*-t (*Várdá*-t), s hogy ilyen végű helynév Németországban épen ezen a tájon (Elberfeld—Köln) igen sok van. Ezek a telepesek magukkal hozták helyneveiket, a mint magukkal hozták az erdélyi szászok is (vö. Wolff: Die d. Dorfsnamen in Siebenbürgen), s ezt esakis alnémet *szász* területről hozták s ök maguk

* Jövevényszavaink vizsgálatánál én egyetlen egy flamand hangtani hangsajátást se találtam mindaddig; alnémet szász és éjszaki középfrankot azonban, a mint az értékezésből is látható eleget.

szászok voltak (Szalay [Városaink; függelék] szerint *szász* lakosság volt: Kolozsvárt, Korponán, vö. Krefeld-től nem messze Kerpen, Valkón, s nevet adtak az utánuk valamivel később jövő mosel-frank erdélyi szászoknak és a keleti középnémet nyelvű szepesi szászoknak.

S már most önkénytelenül is kérdezheti valaki, mi az oka annak, hogy nincsenek régi osztrák-bajor átvételeink. Hiszen kétségtelen dolog, hogy a Fertő, Mosony régi germán helynevek. De ha ezek németiségét meg is lehet támadni, a *Zala, Szala* folyó és megyenév németiségét kétségbe vonni nem lehet.

Én se vonom kétségbe a *Szala* germánágát (vö. Förstemann: altd. namenbuch: II: 26: salaha, 1278: Szala), esakhogy tekintetbe veszem azt is, hogy a *szala*-beli *-a, -aha* végzettel a germánág a VIII-ik század után egyetlen egy helynevet se alkotott. (Pfaff: Deutsche Ortsnamen 6. 7.). Bizonyos, hogy vannak régi osztrák-bajor szavaink, esakhogy ezeket épúgy, mint a helyneveket szláv kézből kaptuk. Ilyen kétségtelenül szláv réven került szó a *sarju* (vö. Nyközl. 27: 449), *ruha* és talán a *marha* (NyK. 27: 474). S hogy itt a mai szlovénségnek kellett az átadónak lennie, azt a *sarju, ruha* szavakban levő hangtani tényeken kívül a következő dolgokkal is bizonyíthatom: 1. A szlovénséget és az éjszaknyugati szlávtságot (cseh-tót-szorb) ma egymástól a németiség választja el. Hogy ez a nyelvterület valamikor összefüggött, bizonyítja az, hogy déli szlovén, délszláv íz (ki), *-l-* (pl. *mořim* vas) helyén az éjszaki szlovénség ép úgy mond *vy-t, -dl-et* (*modřim*), mint a déli csehség (vö. Archiv für slav. Phil. 19: 323); 2. E mai német területen egy egész csomó szláv helynév mutatható ki, a melyek közül a legnevezetesebbek egyike a mi *Dévény*-ünk. Hogy ez a *Dévény* szláv mythologiai helynév, bizonyítja a morva *Velehradon* kívül az a körül-mény, hogy a lauzicei szorbok Magdeburgot ma is *Devín*-nek hívják.*) Hogy és mint ment tönkre ez a szláv összefüggés, nem e sorok feladata kideríteni. Valószínű, hogy már a honfoglalás idején megszűnt az egybefüggés, különben nem volna Ungarisch-Hradisch, Ungarisch-Brod, egy csomó Ungerndorf Ausztriában. Egyébiránt az első, Sárvizén túl terjeszkedő honfoglalás is ezt támogatja.

*) Szláv mythologiai helynév a mi *Ladány*nk is (v. ö. Máchal H. Nákres sl. báj.: Déva, Lada.).

S az itt kifejtetteket nézetem szerint nagyon szépen erősíti meg, hogy «az Árpádok korában közel a német határhoz telepedtek le Gottfriedék és Héderék (Pauler I: 362), jeléül annak, hogy itt volt pusztá, eladományozható föld». S hogy itt telepítésnek kellett történnie (Loesmánd meg is említettik, mint telepített hely, Pauler I: 625), bizonyítja az is, hogy e helyeken ma a hienczek laknak, egy olyan felnémet nyelvjárást beszélő nép, a mely nem egyszerű folytatása az osztrák dialektusnak.

Műndezek alapján merem állítani, hogy a magyarság az osztrák-bajor nyelvvel a honfoglaláskor nem érintkezett, s legrégibb kulturájának német részét nem az osztrák-bajornak, hanem a középfranknak köszöni.

Ha már most azt kérdezzük, minő ez a kultúra, hogyan oszlik meg különböző fogalomkörök szerint csoportosítva, a következő képet kapjuk:

1. Hadászatra és állami életre vonatkozók: bárd, boglár, fegyver, frigy, gerely, ord, ostrom, tornír | bisop, ferhér, gelét, geréb, hop-(mester, főúr), mélyföld, ortály, polgár, porkoláb, rénesforint, reter, soltész. Kétséges a sáncz, serét.

2. Kereskedelmi szavak: α) mértékek, edények: ejtel, fertály, ferton, ferdung, font, kofa, könting, réf, rempel, sing, zsomp; β) egyebek: ezégér, ezéh, esap, csaplár, gléda, komplár, kufár, lözser.

3. Bányászatra vonatkozó szavak: ezuzat, drettál, fest, fustély, gépely, hámor, hant, hukmány, hunkfutó, huta, kohó, konst, koporsály, pomp, pone, pöröly, sróf, stomb, tégely, viheder, zóborol, zománcz, zsomp. E szavak bizonyítsák, hogy bányásznép is volt a bevándorlók közt (vö. Ar. I: 3: 49).

4. Gazdaságra vonatkozó szavak, ház és részei stb.: bitang, eziha, esödör, esür, feestej, fóris, géber, gészkeny, goront, gunár, kóbor, kók, kolomp, komp, kolopter, kóta, légely, létra, löes, löre, mozsár, pór, pöcze, régely, rekken, rér, rét, rütő, sóp, stömpöly, szekrény, torony, vakol (jelentése alapján, vö. NyK. 27.), zsúp. Kétségesek: bódé, ezérna, ezökör.

5. Foglalkozás, anyag s hasonló: cemermány, csaplár, fur-

*) Az összeállítás nem teljes; egy-két szó bizonyára elkerülhette figyelmet.

mány, goesmány (v. ö. Loesmánd helynév), hengér, kolompár, kóta, lét (gelét), mester, peczér, pép, pintér. Kétségesek: böllér.

6. Állatok, testrészek: csödör, fenkül, fogoly, gárf, gunár, gunczi, hof, koncshal, lögga, sódar, sonka. Kétséges a görling.

7. Fák, növények: bükk, kolompér, lenese, lülbör, rozmaring, ruta. Kétséges a kómény.

8. Étél, ital, hozzávaló: ezök, fánk, fölöstököm, gárf, pánkó, sódar, sonka, szörpöl, zamat, zsufa.

9. Ruha s hozzávaló: borosta, ezüha, ezóp, gyoles, irch, kóczos, landis (fajlongis) lompos, préu, pendely, zemes, zsinór. Kétes a rékli.

10. Betegség, orvoslás: gerentes, kámfor, köppöly, pipicz.

11. Egyéb főnevek: ezél, példa, pont, tromf, zsémb.

12. Népnév, helynév: szász, — szász (gót sitan: Felszász, Beregszász, Felszász), Várda, Eszlár, Szatmár, Karácsonfalva, Farkasfalva, Bongárd, Házsongárd stb.

13. Melléknevek: bonta, dolyfös, döre, durezás, gró, lepeses, rö, röt, zsémbes.

14. Igék: bitol, esapol, döröczkül, dörökül, hódol (nem biztos példa, mert van mhd. holden is), kámpol, mormol, morzol, szörpöl (szörböl), zóborol.

Az eredmény, a mely az itt elmondottakból önkényt folyik, tehát az, hogy a magyar nyelv legrégebb német szavai arról a területről valók, a mely területen ma és a múltban főrészen középfrank nyelvjárást beszélnek és beszéltek. A vele határos alsó német (alszász, alfrank) szintén hagyott egy-egy nyomot nyelvünk német jövevény szavain.

Hogy az itt kifejtett nézet hogyan és mikép viszonylik a históriához, az Árpádok alatti szláváshoz s általában miként alakult meg nyelvünk egy másik nagy köre: a szláváságból vett szavak, arról a tud. Akadémia kegyes engedélyével egy más alkalommal fogok foglalkozni. Akkor lesz helyén megemlékezni részletesen azokról a hangsúlybizonyítékokról, a melyekről Petz G. egyik felolvasásában részletesen beszélt (Akad. Ért. 1896 nov. füz.)

* * *

Források.

1. *Ak. Ért.* = Petz G.: A hangsúly a germán nyelvekben. Akad. Értesítő 1896. nov. füzet.
2. *Ar.* = Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. Band 26: Keintzel G.: Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen; Band 27: J. Wolff: Vorarbeiten zum siebenbürg.-deutschen Wörterbuch; Band 28: Scheiner A.: Wredes Berichte über G. Wenker's Sprachatlas des deutschen Reichs. (A mappát igen gyakran használtam; erről való a melléklet is.) Alte Folge. Bd. I: Fr. Marienburg: Ueber des Verhältniss der siebsächs. Sprache zu den niedersächsischen und niederrheinischen Dialecten. 3-ik füzet 45—70.
3. *B.* = Büsch Th: Über den Eifeldialekt, Malmedy gymn. 1888. évi programmja.
4. *Be.* = Berghaus H: Der Sprachschatz der Sassen. Brandenburg 1880.
5. *Beitr.* = Paul Braune: Beiträge zur Geschichte der deut. Sprache und Literatur. I. IV. XII. XIX. XXI. Az első kötetben: Braune: Zur Kenntnis des Fränkischen und zur hochdeutschen Lautverschiebung; XII: Scheiner A.: Die Mediascher Ma.
6. *Fischer* H.: Atlas zur Geographie der schwäbischen Mundart. Tübingen 1895.
7. *Förstemann* Ernst: Altdeutsches Namenbuch. Nordhausen 1856. (Itt csak a II. kötetet használtam.)
8. *H.* = Heinzerling J: Ueber den Vocalismus und Consonantismus der Siegerländer Mundart. Marburg 1871.
9. *K.* = Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen von Georg Keintzel. (A besztezerzői főgimnázium 1886/7. ért.)
10. *Kisch* = Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen. Halle a. S. 1893.
11. *Korr.* = Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Nagyszében.
12. *Lumtze* = Die Leibitzer Mundart von V. Lumtze. Beitr. XIX. XXI.
13. *Petz* = Grimm törvénye. Irta Petz Gedeon. Budapest 1888.
14. *Pfaff* = Deutsche Ortsnamen von Dr. Fridr. Pfaff. Berlin 1896.
15. *Piper*: Die Verbreitung der deutschen Dialekte bis um das Jahr 1300. Lahr 1880. (Térképpel.)
16. *Schein.* = Dr. A. Scheiner: Die Mundart der Siebenbürger Sachsen. Stuttgart. (Megjelent a Kirchhoff-féle Forschungen-ekben.)
17. *Schil-Lüb.* = Schiller K. und Lübber A.: Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Bremen 1876.

18. *Schmidt* Henrik: A verbászi német nyelvjárás. Budapest 1899.
 19. *W.* = *Woeste* F.: Wörterbuch der westfälischen Mundart. Norden und Leipzig 1882.
 20. *Weinh. mhd. gr.* = *Weinhold* Karl: Mittelhochdeutsche Grammatik. Paderborn 1877. (Használtam a kis nyelvtanát is.)
 21. *Wolf* J.: Über die Natur der Vokale im Sieb. Sächs. Dialekt; Der Consonantismus des Sieb. Sächsischen (Szászsebesi főgimnázium 1872—75. évi értesítői); különnyomatban használtam a „die deutschen Dorfnamen in Siebenbürgen“ című füzetét. (Nagy-szeben 1881.)
 22. *Wuel.* = *Wuelcker*: Lauteigentümlichkeiten des Frankfurter Stadtdialektes im Mittelalter. Beitr. IV.
 Minden más mű, a melyet e munkámnál használtam (Lexer Mhd. Wörterbuch, Grimm, Tájéztár stb.) azokkal a rövidítésekkel van itt meg, mint a hogy németül megjelent értekezésemben.

Rövidítések.

Az összes rövidítéseket felesleges magyaráznom; a fontosabbak a következők: *kfr.* = középfrank, *kném.* = közepnémet, *kfn.* = középfelnémet, *tr.* = trieri, *eifl.* = eifeli, *wc.* = westerwaldi, *lux.* = luxemburgi stb.

Meg kell jegyeznem, hogy minden egyes forrásomból azokkal a hangtani jelölésekkel idézek, a melyekkel az illető szó az illető munkában közölve van.

A mellékelt térképről külön is meg kell jegyeznem, hogy közlését tervezője *Scheiner* András iskolaigazgató úr készörömet átengedte. Fogadja e helyen is köszönetemet. — Én e térképen csak annyit változtattam, hogy beírtam az *mb*: *mp*, *rb*: *rp*, stb. hangmegfeleléseket.

— a, aha 44.
 Ardót 19.

bak 26, 29.
 bakter 21.
 bányaszana 9.
 bárd 14.
 Batár 19.
 Beregszász 16, 18, 19, 43.
 bisop 11, 12.
 bitang 11, 29, 30, 39, 40.
 bitfa 12, 13, 29, 31, 41.
 bitel 11, 39, 40.
 bódbé 34.
 boglár 11, 31.
 Bongárd 14, 15, 37, 42.
 borostá 26.
 böllér 31.
 búkfa 3, 12.

czabár 35, 36.
 czager 36.
 czapa-pohár 9.
 czapistráng 9.
 czappolódik 9.
 czéger 26.
 czóh 12, 23.
 czél 25.
 czemeremény 22, 25, 41.
 czérna 24.
 czuha 12, 33, 39.
 czingrát 36.
 czóp 6.
 czók 38.
 czókor 24.
 czuzat 16, 42.

csap 5, 6, 16, 23, 42.
 csaplár 5, 6, 23.
 csapol 5, 6.
 csödör 14, 16, 42.
 csűr 39, 42.

Dávány 44.
 dályfós 15, 26.
 dálye 15.
 dőre 15, 26.
 döröczkol 31.
 döröcköl 31.
 drettál 32, 39.

drót 32.
 durezás 15.

éjtel 21, 24.
 Eszlár 19, 43.

fajlandis 28.
 fajlongis 29, 41.
 fejtöl 21.
 — falva 19.
 fénk 10, 22.
 Farkasfalva 43.
 fecs-toj 20, 33, 39.
 fegyver 41.
 Felsőzász 18, 19, 43.
 fenkol 25.
 ferdunk 14, 33, 39.
 ferhár 26.
 fertály 33, 39.
 ferton 33.
 Fertő 44.
 fést 25.
 festér 26.
 firbéc 26.
 ftying 14.
 foroly 26.
 font 10, 28.
 fóris 34.
 folostókóm 31.
 frász 36.
 frigy 24, 31, 41.
 fristokol 31.
 furmány 22, 41.
 fustály 35, 39.
 fuvar 34.

ganár 22.
 gancé 22.
 — gancé 19, 22.
 gárf 11.
 géber 12, 23.
 gélt 32.
 gépely 26.
 göréb 11, 12, 32.
 gerely 36, 37, 39.
 gerentes 25.
 gészkeny 13, 23.
 glóis 25.
 goesmány 22, 41.
 goront 28.

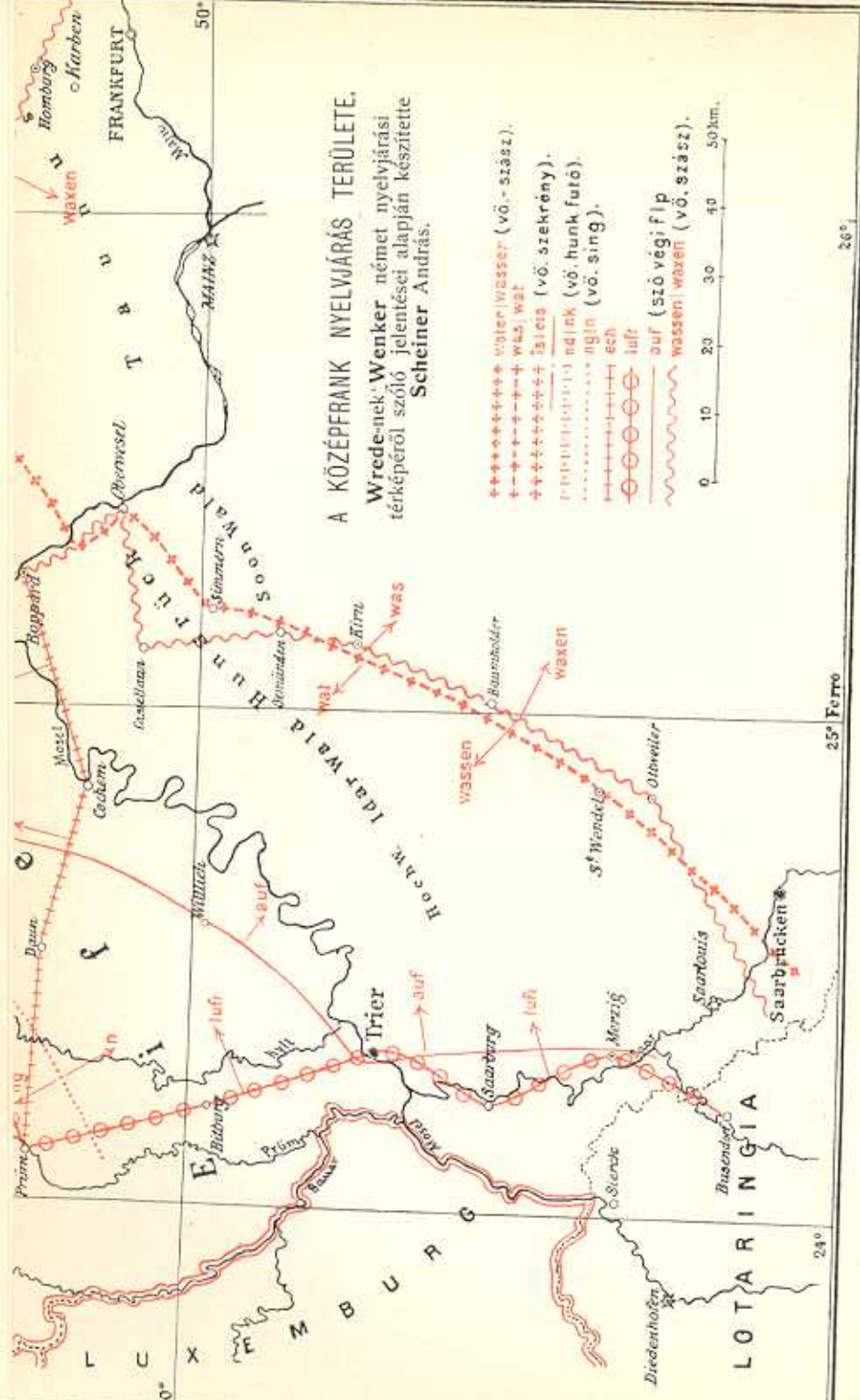
gorling 31.
 gró 32.
 gunár 22, 23.
 guncé 22.
 guszár 22.
 gyoles 43.

hákis 36.
 hám 20.
 hámor 22, 23, 31.
 hant 29.
 harc 25.
 — háza 19.
 Húzsongárd 15, 19.
 hengér 24.
 hóf 30.
 hopexihér 12.
 hopfőúr 12.
 hopmester 12.
 hosták 31.
 hotymány 24, 31, 41.
 hukmány 29, 31, 41.
 hunk 41.
 hunk-futó 29.
 hnsták 29.
 huta 31.
 hüvetér 34.

irch 24.
 káfol 38.
 kámfer 22.
 kámpol 22.
 Karácsonyfalva 43.
 kehely 21.
 kóbor 26.
 kócz 26.
 kófa 9, 30, 34.
 kob 12.
 kobó 12, 31.
 kolol 12, 31.
 kók 26.
 kolomp 6, 23.
 kolompár 7, 23.
 kolompér 27.
 kolopter 12.
 komp 6, 27.
 komplár 6, 7, 27.
 komplárkodik 6, 7.
 komplárság 6, 7.
 kone-hul 28.

*) E jegyzékbe felvettem az értekezés minden szavát, helynevét. A szó után álló szám a lapszámot jelenti.

- konst 28.
kóporsály 9, 30.
Korpona 8, 19, 44.
kóta 35, 40.
kőmény 31.
kőnting 21.
köppoly 9.
kőpu 9.
kőrompó 23.
kőtor 14.
köz-landis 28.
kropfi 9.
kudarcz 34.
kúf 9, 34.
kufár 37, 40.
kukreja 21.
kupa 9.
kupfersádna 9.
kurta 15, 16.
kurtika 15.
- Ladány 44.
lajtörz 36.
landis 28, 29.
— lar 19.
lat 26.
látör 26.
légely 32.
lencse 25.
lepese 12, 20, 24, 25.
lét 23.
létra 36.
Locsmánd 45.
lódíng 39.
lóga 34.
lombos 6, 7, 28.
lomp 6, 28.
lőcs 17, 20, 23, 36, 38, 40.
lőre 35, 36.
lág 37.
Luprecht-zaza 18.
lühör 38, 40.
- majszer 37.
— mány 22.
— mar 19.
marha 44.
mérfold 32, 40.
mestor 34, 36, 37, 39.
móring 21.
mormól 27.
morzsól 16.
Mosony 44.
mozsár 16, 26, 27.
- Nagyszász 18, 19, 43.
Nensatz 19.
niksz dajes 17.
nyerding 26.
- opp-moster 12.
ord 14.
- ortály 27.
ostrom 21, 27.
- pánkó 10, 32.
— palak 19.
pece 9.
peczér 36, 37, 39.
póda 25.
pele 21.
pendoly 11.
pép 9, 25, 32.
pillér 10.
piutér 24.
pip 9, 10, 24.
pipie 9, 10, 24, 25, 32.
pipike 24.
pipite 24.
polgár 11, 27, 42.
pomp 28.
ponc 28.
pont 28.
pér 11, 35, 36, 40.
perkoláb 11, 12, 27.
pőce 9.
pőroly 11, 23, 31, 36.
pőtye 23.
prém 23.
prés 36.
puska 17.
puszpáng 38.
- rábsica 36.
ráf 36.
rámol 36.
réf 36.
régely 25.
rakken 13.
rékli 26.
rempely 8, 28.
rénes-forint 32.
rér 26.
rét; ried 38.
rét; rot 38.
reter 25.
rozmaring 21.
rő 36.
rőjtő 32.
rői 38.
rúd 20.
ruha 44.
ruta 34, 39.
rütő 32, 39.
- sarjú 44.
sáne 22.
selejt 21.
sém 6.
séröl 20.
sing 21, 24, 41.
smuk 10.
snoff 6.
sóhar 14, 26.
- soltész 26, 36.
sonha 25.
sóp 6.
sróf 11, 36, 40.
stokli 26.
stomb 6, 7, 20, 23.
stomb-sáfár 6.
Stomfa 7.
stomp 7, 23.
steppol 9.
stompoly 7, 8, 23.
suare: sure 34.
suffa 9.
sunka 25.
súrol 35.
súvikoz 17.
svábel 24.
- sz — se 39.
Szala 44.
szász 17, 18, 19, 20, 22, 23, 43, 44. [43.
— szász 16, 18, 19, 20, 42.
Szászvilla 18.
Szatmár 19, 43.
szekróny 16, 21, 32, 42.
számat 42.
szorpol 27, 31.
- táne 22.
tégely 25.
tomár 27.
torony 21, 27, 41, 42.
tőzsér 36.
trafal 24.
tromf 28.
tuba 34, 39.
- Újvidék 19.
Ungar. 44.
ű — ü 39.
- Várda 15, 19, 22, 43.
várta 15.
Volehrad 44.
viheder 15, 23, 24.
- Zala 44. [42.
zamat 13, 16, 29, 31, 41.
zemes 25.
zóborol 35, 40.
zománc 16, 22, 42.
zupás 9.
- zsémb 6, 7, 25.
zsénör 34.
zsomboly 28.
zsomp 7, 28.
zsompor 28.
zsörtölődik 10.
zufa 9, 34, 39.
zsúp 37.

Herrmannsky Václav st. 6. kfr. udvari könyvtárosné Újpesten.

